

Verslag van de epidemische koorsten, de roodvonk en de pokken, welke in het jaar 1834 te Amsterdam geheerscht hebben / [Christianus Johannes Nieuwenhuijs].

Contributors

Nieuwenhuijs, Christianus Johannes, 1773-1837.

Publication/Creation

Amsterdam : [publisher not identified], 1836?]

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/ubts63cg>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

38747/P

VERSLAG

VAN DE

EPIDEMISCHE KOORTSEN,

DE

ROODVONK EN DE POKKEN,

WELKE IN HET JAAR 1834 TE AMSTERDAM GEHEERSCHT HEBBEN.

MEDEGEDEELD DOOR

C. J. Nieuwenhuijs,

Med. et Chir. Dr. Lid der Provinciale Commissie van Geneeskundig
Onderzoek en Toevoorzigt van N. Holland, resideerende te Amsterdam.
Lid der Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid. Honorair-
Corresponderend Lid, en Lid van eenige In- en Uitlandsche geleerde
Genootschappen.

VIII. DEEL. IIe. St.

73173

UNIVERSITY

LIBRARY

OF THE

STATE OF NEW YORK

VIII DEC 11 1901

K O O R T S E N.

De tusschenpoozende koortsen (*febres intermittentes*), alhier algemeen onder den naam van herfst- of galkoortsen bekend, hebben in het najaar van 1834, wederom meer dan gewoonlijk op andere jaren, *Amsterdam* geteisterd. De ondervinding staaft ook hier wederom, dat 's menschen leven en gezondheid, van de hem omgevende buitenwereld, afhankelijk zijn (1). Trouwens de geschiedenis der geneeskunde, vooral met betrekking tot het grootste gedeelte van Holland, leert ons: dat buitengewone zomerhitte steeds vele ziekten ten gevolge heeft. Dit zeiden wij met zoo vele anderen reeds vóór twintig jaren (2), waarbij wij onze opmerking mededeelden: *dat schoone warme voor- en najaren, het ontstaan dezer koortsen begunstigden*; moetende zulks waarschijnlijk worden toegeschreven aan den

(1) Vooroordeelen en misbruiken in de geneeskunde, bestreden en gewijzigd. Inleiding bladz. 28, § 30 en 31.

(2) Proeve eener geneeskundige plaatsbeschrijving (*Topographie*) der stad Amsterdam, 2de deel, bl. 34.

drassigen bodem, waaruit zich, door grootere warmte, een *miasma* ontwikkelt, hetwelk als een verpestende damp het levensbeginsel aantast (1).

De jaren 1826 en 1827, welke vooral in Groningen en Vriesland, maar ook hier zoo berucht door deze koortsen werden, zijn nog niet vergeten, en leveren met zoo vele andere soortgelijke *epidemiën* (1779, 1780—1781, 1822) de treurigste bewijzen op, dat het spreekwoord alhier maar al te veel bevestigd werd: *dat heete zomers vette kerkhoven voortbrengen*. Het schijnt, dat zich door de warmte uit den drassigen bodem, nevens de dampen, een *gas* ontwikkelt, hetwelk het zenuwstelsel, vooral de fijne zenuwweefsels van het *parenchyma*, zoodanig verlamt, dat zij hun, het leven opwekkend, vermogen niet behoorlijk op het haarvaatstelsel kunnen uitoefenen; zoodat de vaten, vooral van vaatrijke of *parenchymateuse* ingewanden, als: long, lever, milt, niet die weldadige inwerking op het bloed hebben, als tot de *oxydatie* van hetzelfde vereischt wordt; waardoor het slagaderlijke bloed van zijn *pabulum vitae* beroofd wordt; en als het ware eene langzame vergiftiging ondergaat; immers in stede van, van zijn overvloedig (2) koolstof en koolstofgas bevrijd te worden, verkeert het

(1) Wij stemmen hierin ook grootendeels overeen, met hetgeen de *plaatselijke Commissie* van geneesk. Toezicht der stad Amsterdam, in een verslag over 1834 aan de *provinciale Commissie* van geneesk. Onderzoek en Toezicht te Amsterdam, daarover berigt heeft, en verdanken aan dit Verslag eenige statistieke opgaven en aanmerkingen, welke in het vervolg van deze bijdragen zullen voorkomen.

(2) A. SEBASTIAN, Med. Chir. et art. obst. Doct. et Prof. physiologia

in eenen zonderlingen staat van menging. Het, op het uiterlijk aanzien, zich als verkoold voordoende bloed wordt met eenen trageren gang door de *parenchymateuse* fijne weefsels van het ligchaam bewogen; het verliest tevens zijn opwekkend en voedend vermogen, hoopt zich in milt en lever op, waardoor een ziekelijke toestand geboren wordt; welke de, alhier als herfst- of galkoortsen te boek staande, ziekten voortbrengt.

Over den aard van het *miasma paludosum* zullen wij hier niet verder uitweiden, vermits daarover reeds zeer veel geschreven is (1). Zóó veel, nogtans, schijnt de ondervinding te leeren: dat tot ontwikkeling van dit *miasma* een drassige veen- of kleiachtige bodem vereischt wordt, welke niet geheel met water bedekt, maar in staat van opdrooging zijn moet; waaruit het, door meer dan gewone warmte, ontwikkeld wordt (2). Van daar dan ook, dat deze moeraslucht met den dampkring van zoodanige plaatsen wordt vermengd, en zich van haren oorsprong niet verre uitbreidt. Ten dui-

generalis, Groningae. 1835. bladz. 84—92 en de aldaar aangehaalde schriften.

(1) Onder velen, noemen wij hier slechts de Herfstkoortsen te Amsterdam, bijzonder over die van het jaar 1826 door H. J. THYSSEN, Med. Dr. et Profess., te Amsterdam bij Meijer Warnars. 1827.

(2) Wij vermoeden dat, eveneens als bij de *Az. Cholera*, ook hier het *galvanismus* of de *electriciteit* eene groote rol speelt, althans bij het ontstaan der *intermittentes*; omdat deze hier niet alleen in najaren van heete zomers, maar ook des winters en in voorjaren kunnen heerschen, wanneer geene ontwikkeling van moeraslucht plaats heeft, maar de bodem nog door vorst gesloten is; terwijl, wat aangaat de gastrische verschijnselen, deze meer van het *miasma paludosum* schijnen af te hangen.

delijkste schijnt zulks daaruit te blijken, dat alleen Amsterdam en die omstreken daardoor besmet worden, welke op zoodanig eenen grond gelegen zijn, als b. v. het naburige N. Holland; terwijl andere plaatsen, alwaar een vaster zandgrond bestaat, daarvan bevrijd bleven: zoodat aldaar het getal der zieken niet het gewone overtrof, zelfs hier en daar bijzonder gering was, en beneden het gewone bleef. Zulks kunnen wij staven, uit een vergelijk van de verhouding der geboren en tot de gestorvenen in eenige steden van N. Holland, waarvan wij de aantekeningen over het jaar 1834 hier laten volgen.

In Amsterdam zijn overleden	8440	voorwerpen en geboren	6806.
» Hoorn	314	»	267.
» Enkhuizen	182	»	164.
» Alkmaar	386	»	331.
» Rotterdam	2525	»	2809.
» Utrecht	1131	»	1496.
» 's Gravenh.	1343	»	1931.
» Dordrecht	591	»	718.

Waaruit blijkt, dat in de vier eerste, op eenen veengrond gebouwde, steden, door grootere sterfte dan geboorte, de bevolking is verminderd; terwijl in de vier laatsten, welke op eenen zandigen bodem gelegen zijn, het tegenovergestelde, in hetzelfde jaar, heeft plaats gehad (1). Doch zoodanig een verschil van sterfte, behoeft men niet in de

(1) Hetzelfde vinden wij ook over de jaren 1826 en 1827 door Prof. THYSSEN, te Amst. bl. 101, met hetzelfde gevolg opgeteekend. Men zie verder, wat de Hoogl. E. J. THOMASSEN à THUESSINK daarover op blz. 10 enz. zegt, in een algemeen overzicht der *epedemische* ziekte, welke in het jaar 1826 te Groningen geheerscht heeft.

van Amsterdam verafgelegene plaatsen te zoeken, maar heeft eveneens in de nabijheid, zelfs in de, nog onder het geneeskundig gebied van deze stad gelegen, oorden plaats. Ten bewijze strekke het onderstaande vergelijk van de sterfte in eenige op lagere veen- met die van hoogere veen- en zandgronden gelegene streken, welke binnen de vijf uren gaans van deze stad verwijderd zijn.

In N. Amstel zijn van 4826 inwon. 259 of 10 v. 180 gestorv. en 190 geb.

» Sloten	»	»	2347	—	129	»	10 v. 182	—	»	93	—
» d. W. grm.	»	»	645	—	40	»	10 v. 160	—	»	24	—
» het op eenen zandgrond gelegen											
» Hilversum	»	»	4538	—	172	»	10 v. 270	—	»	213	—
» Huizen	»	»	2039	—	55	»	10 v. 370	—	»	83	—
» Laeren	»	»	1829	—	57	»	10 v. 320	—	»	71	—
» Naarden	»	»	2133	—	88	»	10 v. 240	—	»	91	—

De ramp, welke deze herfstkoortsen in dit jaar veroorzaakten, werd nog vergroot door het roodvonk of de scharlakenkoorts, welke te gelijker tijd ook *epidemisch* heerschte. Wij zullen, zoo veel dit korte bestek toelaat, beide deze ziekten, door het woeden van welke hier zoo vele inwoners sneefden, beschrijven; na alvorens een overzicht over de weersgesteldheid van het gansche jaar en het ziektekarakter van elke maand te hebben gegeven.

Het jaar 1834 heeft zich, wat aangaat de weersgesteldheid, gekenmerkt door eene zeer zachte winterkoude, eene koele lente, en een' bij uitstek warmen en bestendigen zomer, gevolgd door eenen aangename en matig vruchtbaren herfst, die wederom door geene winterkoude van eenig belang

werd opgevolgd. Welke weërsgesteldheid, hoe bevorderlijk ook aan den groei der planten, voor de gezondheid van *Amstels* inwoners, en voor hen, die denzelfden bodem bewonen, minder gunstig was. Wij laten hier de aantekeningen van de alhier aan het waterkantoor gedane waarnemingen, over de *temperatuur* en de windstreken volgen, waarvan de Heer B. C. HUIJDECOPER de goedheid had, voor ons, een uittreksel te maken, waarvoor wij hem, even als bij eene andere gelegenheid, ook hier onzen dank betuigen, en tevens doen opmerken: dat de dag gerekend is, van 8 uren des morgens tot 8 uren des avonds, en gevolgelijk ook de nacht op dezelfde wijze verdeeld is.

WINDSTREKEN gedurende 1834 te AMSTERDAM; de waarnemingen gedaan des morgens en des avonds.								
	N.	NW.	W.	ZW.	Z.	ZO.	O.	NO.
Januarij...	4	4	13	25	9	5	2	—
Februarij..	1	6	7	22	7	4	8	1
Maart.....	11	7	12	17	—	2	7	6
April.....	19	5	1	7	2	1	9	16
Mei.....	6	10	8	13	3	4	7	11
Junij.....	10	3	15	15	4	5	5	3
Julij.....	1	3	19	7	6	5	6	15
Augustus..	4	9	8	11	6	4	6	14
September.	5	—	7	19	4	5	6	14
October...	6	16	7	22	1	6	3	1
November.	1	6	5	20	2	5	15	6
December.	5	19	7	16	2	1	5	7
<i>Totaal</i>	73	88	109	194	46	47	79	94

Stand van den BAROMETER, gedurende 1834
te AMSTERDAM.

	HOOGSTE.	LAAGSTE.	MIDDELBARE.	
	Strepen.	Strepen.	Strepen.	Strepen.
Januarij	772.0	742.0	757.12	bij dag 756.87 » nacht 757.37
Februarij	778.6	756.6	768.16	» dag 768.13 » nacht 768.20
Maart	779.9	750.3	767.28	» dag 767.37 » nacht 767.19
April	775.6	746.8	765.95	» dag 765.71 » nacht 766.19
Mei	773.2	744.0	761.10	» dag 760.75 » nacht 761.45
Junij	769.0	748.6	759.19	» dag 759.13 » nacht 759.24
Julij	765.0	751.0	757.92	» dag 758.01 » nacht 757.84
Augustus	762.5	751.7	756.51	» dag 756.56 » nacht 756.45
September	772.5	748.5	761.95	» dag 761.83 » nacht 762.07
October	777.0	736.0	760.47	» dag 760.32 » nacht 760.63
November	774.7	753.5	761.85	» dag 761.86 » nacht 761.84
December	779.4	744.5	769.59	» dag 769.40 » nacht 769.77
en voor het geh. jaar	779.9	736.0	762.25	

Stand van den THERMOMETER, gedurende 1834, te AMSTERDAM. (volgens de schaal van Fahrenheit).					
	HOOGSTE.	LAAGSTE.	MIDDELBARE.		
Januarij	54°	32°	44°.99	bij dag	45°.93
				» nacht	44.06
Februarij	52	29	39.94	» dag	41.74
				» nacht	38.24
Maart	56	34	45.33	» dag	47.25
				» nacht	43.47
April	68	36	48.23	» dag	51.20
				» nacht	45.26
Mei	79	47	60.30	» dag	64.20
				» nacht	56.40
Junij	(1) 97	51	64.71	» dag	68.63
				» nacht	60.80
Julij	95	58	70.20	» dag	73.80
				» nacht	66.61
Augustus	84	53	67.85	» dag	71.16
				» nacht	64.55
September	81	48	62.85	» dag	65.86
				» nacht	59.84
October	71	40	54.40	» dag	56.44
				» nacht	52.36
November	63	28	44.21	» dag	45.66
				» nacht	42.76
December	52	32	42.93	» dag	43.71
				» nacht	42.16
en voor het geh. jaar	97	28	53.83		

Januarij. *Temperatuur* zacht; nu en dan daalde de *thermometer* van *Fahr.* tot 32°, rees daags tot 54°; de wind woei dikwerf hevig, meestal uit het ZW.; in den nacht tusschen 28 en 29 ging hij tot storm over.

Het ziektekarakter was *catarrhaal* of *rheumatisch*

(1) Deze buitengewone hooge standen zijn niet alleen waargenomen door meer dan één persoon, maar zijn ook voorgegaan door trapsgewijze rijzing van uur tot uur, zoo dat deswege geen gegronde twijfel kan bestaan.

veelal met zenuwlijden; bloedontlastingen waren niet aangewezen, de tusschenpoozende koortsen niet zeldzaam. Wij verloren van de 130, in deze maand behandelde, zieken, één kind aan *phthisis abdominalis*; een meisje van omstreeks 21 jaren, aan eene *scarlatina* (1) *gecompliceerd*, met *variolae* en *haemorrhagia uteri*; eene dertigjarige dochter, aan *phthisis pulmonalis*, en eenen man van 70 jaren aan eene verzuimde slijmtering, *phthisis pituitosa*.

In de beide Zieken- of Gasthuizen waren, behalve de heilkundige zieken en de krankzinnigen, aanwezig:

Op den 1 Januarij

In het Binnenhuis	275	aanwezig	140	ingek.	104	uitgeg.	25	overl.
„ „ Buitenhuis	204	„	113	„	63	„	24	„
In beide Huizen	479	„	253	„	167	„	49	„
Stadsdooden	488.							

Februarij. In het algemeen was deze maand koeler, dan de voorgaande, en met nachtvorsten vergezeld. In het laatste der maand klom de *thermometer* tot 52°; er was veel wind, meestal uit het ZW., die zich op het eind tot stormvlagen verhief.

Het ziektekarakter genoegzaam als in de vorige maand; het *catarrhale* was nogtans met meer *gastrische complicatiën* vergezeld; ook was zulks bij de aanwezige *intermittentes* te bemerken; over het algemeen waren er weinig minder zieken dan in de vorige maand. Van de 121 door ons behandelde, verloren wij eene zeventigjarige vrouw aan *asthma*

(1) De eenigste die in deze stad in *Januarij* daaraan gestorven was en waarvan nader een verslag zal gegeven worden.

pituitosum; een zeventigjarige rijke vrek was reeds bij ons tweede bezoek, aan *emaciatie* en gebrek bezweken; eveneens vonden wij eenen ouden *hypochondrist*, bij onze tweede visite, overleden aan een verwaarloosd krampkolijk.

Op den 1 Februarij waren

In het Binnenhuis	286	aanwezig	125	ingek.	118	uitgeg.	26	overl.
» » Buitenhuis	220	»	58	»	68	»	11	»
In beide Huizen	506	»	183	»	186	»	37	»
Stadsdooden	461.							

Maart. In den aanvang bleef de weêrsgesteldheid aanhouden, met O. W. en ZW. winden en zeer hoogen *barometer*-stand; de *thermometer* teekende op zijn' hoogsten stand 56°; deze maand was doorgaans warmer dan de voorgaande.

Rheumatisch-gastrisch bleef het ziektekarakter, hetwelk zich zoowel met *intermittentes* als *inflammatorische* ziekten, vooral met *angina* gaarne scheen te paren. Van 119 zieken verloren wij eene vier en tachtigjarige ongehuwde jufvrouw aan *hydrops*; een meisje van tien jaren aan *enteritis*, en eene *puerpera* aan eene, uit *febris nervosa* ontstane, verzwakking.

1 Maart waren

In het Binnenhuis	267	aanwezig	127	ingek.	118	uitgeg.	24	overl.
» » Buitenhuis	199	»	73	»	51	»	11	»
In beide Huizen	466	»	200	»	169	»	35	»
Stadsdooden	439.							

April. Doorgaans koel met vele N. winden en nachtvorst, zijnde des nachts de gemiddelde warmte 45° 26, alzoo kouder dan Maart; enkele dagen

viel er sneeuw. In het laatste der maand rees de *thermometer*, zijnde de hoogste stand 68° en de laagste 38°.

Het ziektekarakter was niet veranderd, echter minder *gastrisch*, en meer *rheumatisch*, vooral *angina* en *pleuritis nota*, spelende de *intermittentes* hare rol voort. Van de 133, door ons behandelde, zieken, verloren wij een twintigjarig meisje aan *phthisis pulmonalis*. Eene veertigjarige weduwe aan *febris hectica*, ontstaan na een lang sukkelen aan krampen in de ingewanden; eene bejaarde vrouw vonden wij stervende aan een, verwaarloosden *typhus*, ontstaan na veel verdriet; een kind aan *variolae* verloren wij bij ons tweede bezoek in de uitbotting, zijnde het niet *gevaccineerd* geweest, en eenen man aan *grangraena Intestinorum*, waarmede hij verscheidene dagen leefde, waarschijnlijk als gevolg van voorafgegane *enteritis*.

1 April waren in de ziekenhuizen

In het Binnenhuis 252 aanwezig 189 ingek. 133 uitgeg. 39 overl.

» » Buitenhuis 210 » 92 » 81 » 13 »

In beide Huizen 462 » 281 » 214 » 52 »

Stadsdooden 594.

Mei. Het schoone weder bleef in den aanvang eenigzins koel, maar werd naderhand warm; want in het midden der maand klom de *thermometer* tot 79°, zijnde de heerschende winden NO. NW. en ZW.

Het zacht geworden weder scheen eenen gunstigen invloed op de herstelling der *rheumatische* en *catarrhale* ziekten te hebben; ook de *intermittentes*

namen af. Het getal der zieken was over het algemeen kleiner; wij behandelden 117, van welke wij geene verloren.

1 Mei waren

In het Binnenhuis	269	aanwezig	137	ingek.	128	uitgeg.	27	overl.
» » Buitenhuis	208	»	81	»	73	»	14	»
In beide Huizen	477	»	218	»	201	»	41	»
Stadsdooden	425.							

Junij. Deze maand was opmerkelijk wegens buitengewone warmte; de *thermometer* rees tot 80°, à 84°; den 21 zag men denzelven des namiddags ten 2½ uur op 89°, zijnde het hoogste standpunt 97°, en het laagste 51°, en tusschen de gemiddelde warmte van dag en nacht slechts 8° verschilt, hoewel in enkele dagen het verschil grooter was, bedragende dit soms tusschen den ochtend en den avond 12°; de wind was meestal W. en ZW.

De ziekten waren merkelyk verminderd; vooral de *intermittentes*: daarentegen kregen wij meerdere keelziekten, waarschijnlijk als voorloopers van de, in de volgende maanden, heerschende *scarlatina*, dewelke zich hier en daar, onder de smalle gemeente, ook reeds begon te openbaren; zoodat er in deze maand reeds 122 voorwerpen daaraan stierven; hebbende de vorige maanden te zamen niet meer dan zes offers geteld. Wij behandelden slechts 99 zieken, van welke wij twee aan longtering, en één kind aan stuipen verloren, als waarschijnlijke gevolgen van eene *intermittens larvata*; want twee dagen te voren was het kind ongesteld ge-

weest, den daarop volgenden dag beter, terwijl het den derden dag aan stuipen bezweek (1).

1 Junij waren

In het Binnenhuis	251	aanwezig	99	ingek.	118	uitgeg.	24	overl.
» » Buitenhuis	202	»	69	»	83	»	12	»
In beide Huizen	453	»	168	»	201	»	36	»
Stadsdooden	448.							

(1) Ik werd in den aanvang dezer maand genoodzaakt, deze stad voor eenige dagen te verlaten, om mijne vrouw, die met ons achtjarig zoontje naar *London* vertrokken was, te volgen. Dit kind was in de maand *Deeember* van het voorgaande jaar, aan eene *febris intermittens larvata* zeer gevaarlijk ziek geweest; hevige aandoeningen van de borst en het hoofd bragten het toen aan den rand van het graf; ik schreef zulks eerst op rekening van *dentitio difficilis*, omdat dusdanige verschijnselen daarmede gepaard gingen. *Hirudines*, koude omslagen om het hoofd, en andere doelmatig schijnende *antiphlogistica et antispasmodica* werden vruchteloos aangewend; de hevigheid der ziekte, die den eenen dag minder scheen, nam den anderen dag in eenen hoogen graad toe. De *periodiciteit* van dezelve deed mij eene *intermittens maligna larvata* vermoeden; thans behandelde ik het kind als zoodanig met het beste gevolg, want binnen weinige dagen herstelde het knaapje geheel, zoodat het kind gezond bleef tot weinige dagen vóór zijn vertrek, wanneer zich andermaal eenige geringe verschijnselen van *dentitio difficilis* openbaarden; doch de ongesteldheid scheen vangeenen zóó onrustwekkenden aard, om daarom het bepaalde vertrek uit te stellen. Uit de kort daarna uit *London* ontvangene brieven, meende ik reden te hebben te bespeuren, dat dezelfde verschijnselen, als in *Deeember*, zich opdeden; vreezende, dat men aldaar het wezenlijke karakter derzelven zoude miskennen, spoedde ik mij derwaarts en redde het kind binnen weinige dagen met het *sulphas chininae*, op dezelfde wijze als den vorigen keer; terwijl de zeer kundige *Med. Doctor B. . . .* het op eene soortgelijke wijze, als voorheen ook ik, met bloedzuigers, koude omslagen om het hoofd, en andere, tegen eenen *cretischen* toestand der hersenen, doelmatige middelen, verscheidene dagen met schijnbaar afwisselend voor- en nadeel, behandeld had.

Julij. De buitengewone warmte bleef aanhouden; de *thermometer* was dikwerf tusschen 80° en 84°, zijnde de gemiddelde stand, bij dag boven 73°, en de hoogste 95°. Nu en dan viel er regen en hoorde men donder, zonder dat onweders deze stad bedreigden. Den 12^{den} had wederom een groot verschil in den warmtegraad plaats, staande de *thermometer* des ochtends vroeg 68°, en des namiddags 88°. De heerschende winden waren N. en NO.

Het algemeen ziektekarakter werd, tegen het einde der maand, meer *gastrisch*; de toenemende *intermittentes* namen ook dit karakter aan, en werden, bij eene niet direct tegen de koorts gerigte behandeling, veelal *continuae gastricae*. Van de 116 *patienten* verloor ik eenen man aan *phthisis trachealis* en eene vrouw aan *phthisis pulmonalis*; beide namen eerst in de vorige maand, in het laatste *stadium* hunner ziekte, toevlugt tot ons.

1 Julij waren

In het Binnenhuis	208	aanwezig	155	ingek.	137	uitgeg.	20	overl.
„ „ Buitenhuis	176	„	67	„	47	„	12	„
In beide Huizen	384	„	222	„	184	„	32	„
Stadsdooden	445.							

Augustus. Gedurende drie vierde der maand, bleef het weder bestendig warm, zijnde de stand van den *thermometer* bij dag ruim 73°, en de hoogste 84°. De heerschende winden ZW. en NO. In het laatste gedeelte werd het weder minder bestendig, en nu en dan met regen vergezeld.

Het getal der zieken nam, vooral onder de ge-

ringere klasse aanmerkelijk toe, blijkende onder anderen uit de meer dan gewoonlijk opgenomene zieken in de beide *hospitalen*, welke reeds het getal van 350 ingekomenen te boven ging.

De koortsen waren *subcontinuae gastricae*, genoegzaam allen van eenen *intermitterenden typus*. De *gastrische* toestand ontwikkelde zich tot eenen hoogen graad; braking of *diarrhaea*, soms beide te gelijk, vergezelden meestal deze koortsen. Bijaldien zij met *evacuantia* en *resolventia* werden behandeld, zoo werden zij *continuae* met blijkbare *congestionnes* naar het hoofd; waarbij zich niet zelden hersen-aandoeningen vergezelden; zoodat velen in eenen *soporeusen* toestand bezweken.

Van onze 145 zieken verloren wij er drie. Één kind aan stuipen; één aan *enteritis*, en eene vrouw, die, bijna van eene hevige *intermittens* hersteld zijnde, van het verdere gebruik der geneesmiddelen afzag, weder instortte, hardnekkig alle geneeskundige behandeling weigerde, en aan *febris continua nervosa cum delirio* bezweek.

1 Augustus

In het Binnenhuis	206	aanwezig	240	ingek.	160	uitgeg.	24	overl.
„ „ Buitenhuis	184	„	113	„	80	„	20	„
In beide Huizen	390	„	359	„	240	„	44	„
Stadsdooden	532.							

September. Het, in het laatste van *Augustus*, minder bestendige weder herstelde zich in deze maand. Op den middag stond de *thermometer* veelal op 65 à 66°; in den vroegen ochtend en des nachts, op 59 à 60°, zijnde de hoogste stand 81°, en de

laagste 48°; de heerschende winden ZW. en NO. gelijk aan die der voorgaande maand.

Het *gastrische* ziektekarakter nam met de koortsen toe, meestal met eene galachtige *complicatie*, even als in de vorige maand, overgaande tot *subcontinuae* met pijnlijke aandoeningen in de *hypochondriën* en den buik; soms werd ook de milt aangedaan, blijkende zulks uit eene zwelling met pijn in deze streek. Ook de *scarlatina* werd menigvuldig, en was niet zelden met *intermittentes* verbonden. Over het algemeen behandelden wij, gedurende deze maand, 168 lijders, onder welke 69 aan koortsen met vele verschillende *symptomen*, bijna allen van eenen *gastrischen* aard. Van onze zieken verloren wij twee vrouwen, eene van 95 jaren, bij welke zich koortsen vergezelden, die haar bij den tweeden aanval uit dit leven deden overstappen; de andere aan longtering.

1 September

In het Binnenhuis	268	aanwezig	534	ingek.	352	uitgeg.	52	overl.
„ „ Buitenhuis	197	„	256	„	158	„	30	„
In beide Huizen	465	„	790	„	510	„	82	„
Stadsdooden 938.								

October. Niettegenstaande deze maand tot haar midden vele schoone dagen opleverde, werd echter dezelve gekenmerkt door donder en bliksem, met hevige stormen, die bijzonder den 17^{en}, 18^{en}, 23 en 24sten, met eene bijna voorbeeldelooze hevigheid in dit jaargetij gewoed hebben. De middelbare *thermometer* stand was 54°, de hoogste 71°, en de laagste 40°, zijnde de heerschende winden ZW. en NW.

Het ziektekarakter was aan dat der vorige maand gelijk; de herfst- of *intermitterende* koortsen bereikten weldra haar toppunt; daaronder zag men vele *intermittentes malignae et larvatae*, soms met *pleuritische* aandoeningen vergezeld, en vele gingen met eenen uitslag, van eenen eigenen aard, gepaard. Ook de *scarlatina* nam sterk toe. Wij hadden 235 zieken onder onze behandeling, onder welke 92 met deze koortsen; onder dit aantal hadden wij deze maand geene dooden.

1 October

In het Binnenhuis	398	aanwezig	602	ingek.	330	uitgeg.	57	overl.
„ „ Buitenhuis	265	„	158	„	121	„	19	„
In beide Huizen	663	„	760	„	451	„	76	„
Stadsdooden 997.								

De beide Gasthuizen konden in deze maand niet alle zieken bergen; weshalve 274 in het Oude-Mannenhuis en Werkhuis verpleegd moesten worden.

November. Tot in het midden van deze maand bleef het weder zacht; toen begon het een weinig te vriezen, met dat gevolg, dat den 14^{en} en 15^{en} over onze grachten een vlies was; op het einde der maand werd het weder wederom zacht; stormen, zoo gewoon in deze maand, hoorde men niet; de wind was doorgaans O. en ZW., de gemiddelde warmte 44°, hoogste stand 63°, en de laagste 28°.

Het ziektekarakter bleef stand houden; maar de koortsen, waaronder zich eenige *recidiven* der vorige maanden bevonden, waren zuiverder tusschenpoozend, echter nog met *gastrische* ver-

schijnselen, en sommige met uitslag vergezeld; ook ging buikloop daarmede gepaard. In het Buitenen-Gasthuis scheen de buikloop eene *contagieuse diarrhaea dissenterica* te zijn. De *scarlatina* verminderde niet, maar rukte vele menschen weg. Ons aandeel zieken was 196, onder welke 74 aan koortsen. Van deze zieken ontvielen ons eene *phthisica*; een drie en tachtigjarig besje aan zwakte, als gevolg van doorgestane koortsen, en eene zuigeling aan stuipen.

1 November

In het Binnenhuis	613	aanwezig	524	ingek.	363	uitgeg.	64	overl.
» » Buitenhuis	383	»	121	»	119	»	24	»
In beide Huizen	996	»	645	»	482	»	88	»
Stadsdooden	1024.							

De zieken waren zoodanig vermeerderd, dat van de gemelden, 1033 in bovengemelde Huizen moesten verzorgd worden.

December was geene Wintermaand; naauwelijks stond de *thermometer* nu en dan op het vriespunt, zijnde zijn laagste stand 32°; de maand had schoone dagen met weinig regen, zijnde de heerschende winden NW. en ZW.

Het, tot in de helft der maand bestaan hebbend, ziektekarakter ondervond in den verderen loop eene aanmerkelijke verandering. De *intermittentes* namen af. Er ontstonden, zoowel als gevolg van deze als van de *scarlatina*, vele waterzuchten, ook vele krampachtige aandoeningen in de buiks-ingenwanden. De borstkwalen verergerden; zinkingachtige aandoeningen op de borst, onder den vorm van *pleuritis notha*, schenen de plaats van de koortsen

in te nemen. Wij behandelden 152 zieken, onder welke 36 aan koortsen, waaronder eenige weinige *recidiven*. Wij verloren zes personen: een meisje aan *phthisis pulmonalis*; een' jongeling aan *vomica pulmonis*; eene vrouw aan *hydrops ascitis*, na een veeljarig lijden en onttaarding der lever; eene jufvrouw van dertig jaren, aan *febris lenta nervosa*, met eene onttaarding der milt; een' man aan *scarlatina cum gangraena faucium*, waarvan hieronder melding; een kind aan stuipen, na doorgestane *scarlatina*.

1 December

In het Binnenhuis	710	aanwezig	338	ingek.	416	uitgeg.	96	overl.
» » Buitenhuis	301	»	133	»	125	»	30	»
In beide Huizen	1071	«	471	»	541	»	126	»
Hiervan werden 1277 in de andere Huizen verzorgd.								
Stadsdooden 942.								

Na dit verslag van de weërsgesteldheid en van het karakter der ziekte, laat ik hier een uittreksel uit onze sterflijsten volgen, waaruit blijkt, hoe vele koortslidders alhier bezweken zijn; nogtans met die bemerking, dat deze lijsten niet volledig zijn. Wij kunnen desniettemin dezelve hier als maatstaf aannemen, omdat deze koortsen, welke oorspronkelijk *intermittentes* zijn, naar den aard der daarmede gepaard gaande verschijnselen, of naar den graad van hevigheid, welke zij bereikt hebben, hier algemeen bekend en opgegeven zijn, onder de benaming van 1°, *Koortsen* (*febres intermittentes*), bijaldien de *intermissie* of *remissie* nog duidelijk te bemerken is. 2°, *Galkoortsen* (*febres biliosae*), zoodra zich bij de koort-

sen *gastrische* verschijnselen openbaren; hetzij dat deze uit den aard der ziekte daarbij aanwezig waren, of door eene *gastrische* behandeling te voorschijn gebragt werden. 3°, Zinkingkoortsen (*febres catarrhales*), wanneer de *typus* der koortsen in één loopt, en de daarmede gepaard gaande *symptomen* gevaarlijk werden. Daarenboven kan men deze benamingen niet zoo naauwkeurig nemen, vermits zij niet altoos door Geneesheeren, maar ook door *Apothekers* of *Chirurgijns*, welke hier maar al te veel eene onwettige praktijk uitoefenen, zonder den aard der ziekte te kunnen beoordeelen, naar willekeur opgegeven worden. Zoodat op onze sterflijsten zijn aangeteekend:

In Januarij.	aan Koortsen 29.	aan Galk. 1.	aan Zinkingk. 12.	zamen 42 P.
» Februarij. —————	12.	0.	14.	— 26 »
» Maart.	33.	1.	13.	— 47 »
» April.	25.	4.	19.	— 48 »
» Mei	30.	2.	15.	— 47 »
» Junij.	30.	3.	15.	— 48 »
» Julij	23.	3.	5.	— 31 »
» Augustus.	37.	12.	20.	— 69 »
» September —————	74.	49.	18.	— 141 »
» October .. —————	125.	66.	25.	— 216 »
» November. —————	145.	37.	29.	— 211 »
» December. —————	103.	5.	16.	— 124 »

In het jaar aan Koortsen. . . 666. Galk. 183. Zinkingk. 201. Zam. 1050 Pers.

Uit deze opgaaf blijkt dus, dat de koortsen hier gedurende het gansche jaar, of als *intermittentes*, of als *continuae* heerschten; in *Augustus* vermeerderden en van maand tot maand toenamen; in *October* en *November* derzelver toppunt bereik-

ten, en dan in *December* wederom afnamen, hoewel ook toen nog vele offers vielen.

Zoo als het gewoonlijk met *epidemische* en *contagieuse* krankten gaat, namen ook deze koortsen haren aanvang onder de lagere volksklasse, verspreidende zich dan meer en meer over de geheele bevolking. Van eene bevolking van 202364 personen, zijn alhier in 1834 alleen aan koortsen, 1050, dat is: één van de 192 inwoners in het algemeen, of $\frac{1}{192}$ van de gestorvenen omgekomen: wij zien dus, dat de sterfte blootelijk aan deze koortsen aanmerkelijk is. Nemen wij nu verder aan, dat van de 556 der aan waterzucht gestorvenen, een derde op rekening dezer koortsen komt, alsdan zouden de 1050, nog met 185 vermeerderd, een getal van 1235 uitmaken; hetwelk tot 1530 zal klimmen, bijaldien men van de 1239, die aan een verval van krachten bezweken, bijna een vierde, als gevolg van deze koortsen, aannam; zoodat alsdan bijna één van 133 inwoners aan koortsen en derzelver gevolgen, den tol zoude moeten betalen. En toch was de sterfte nog niet zóó groot aan deze ziekte, als in het jaar 1826, wanneer dezelfde koortsen over eene groo-tere uitgestrektheid van *Holland* woedden; in *Groningen* en *Vriesland* haren aanvang namen, en in *Amsterdam* omstreeks 2390 van eene toenmalige bevolking van 200784, alzoo één van de 84 inwoners, wegrukten.

Stellen wij daarentegen een vergelijk tusschen de geboren en gestorvenen van 1834 met 1833; alsdan zal het nog duidelijker blijken, welk een over-

wigt de sterfte heeft, zoodra deze herfstkoortsen meer dan gewoonlijk heerschen. Trouwens

In 1834 zijn geboren van het	Mannelijke	geslacht	3451	}	6806.
" — " — " " "	Vrouwelijke	—	3355		
" — " gestorven " " "	Mannelijke	—	4216	}	8440.
" — " — " " "	Vrouwelijke	—	4224		
" 1833 " geboren " " "	Mannelijke	—	3432	}	6794.
" — " — " " "	Vrouwelijke	—	3362		
" — " gestorven " " "	Mannelijke	—	3555	}	7128.
" — " — " " "	Vrouwelijke	—	3573		

Zoodat, niettegenstaande er in 1834 eenigen meer geboren werden, dan in 1833, er toch in dat jaar 1312 meer stierven, en derhalve *Amsterdam* een verlies leed van 1634 inwoners; waartoe ook, zoo als in het vervolg zal blijken, de *scarlatina* iets heeft bijgedragen, nogtans grootendeels op rekening der koortsen konde gesteld worden. Ook hebben wij gezien, dat op de zieken en sterfte in de beide Gasthuizen, deze koortsmaanden zoodanig eenen invloed hadden, dat deze huizen, gedurende de maanden *October*, *November* en *December*, niet alle zieken konden opnemen; maar in het voormalige Oude-Mannenhuis en Werkhuis, moesten geborgen worden. Om echter de zieken en sterfte, maand voor maand van het jaar 1834, in onze beide Gasthuizen eens te kunnen nagaan, leveren wij de hier volgende tafel, waarop de ingenomenen, uitgedanen en gestorvenen in deze twee huizen vermeld zijn, zijnde dezelve naauwkeurig opgemaakt uit de wekelijks afgegevene briefjes.

MAANDEN.	AANWEZIG.		INGEKOMEN.		UITGEGAAN.		OVERLEDEN.		EVENREDIGH. DER STERFTE.			
	Binnen.	Buiten.	Binnen.	Buiten.	Binnen.	Buiten.	Binnen.	Buiten.	Binnen.	Buiten.	Beide Huiz.	
Januarij.....	275	204	140	113	104	63	25	24	1 v. 11	1 v. 85	1 v. 93	
Februarij.....	286	220	125	58	118	68	26	11	10 n 110	10 n 85	10 n 98	
Maart.....	267	199	127	73	118	51	24	11	1 n 11	1 n 20	1 n 14	
April.....	252	210	189	92	133	81	39	13	10 n 110	10 n 18	10 n 133	
Mei.....	269	208	137	81	128	73	27	14	1 n 67	1 n 161	1 n 90	
Junij.....	251	202	99	69	118	83	24	12	10 n 100	10 n 150	10 n 116	
Julij.....	208	176	155	67	137	47	20	12	1 n 104	1 n 168	1 n 126	
Augustus.....	206	184	246	113	160	80	24	20	10 n 104	10 n 147	10 n 120	
September.....	268	197	534	256	352	158	52	30	1 n 86	1 n 92	10 n 90	
October.....	398	265	602	158	330	121	57	19	1 n 51	1 n 65	10 n 56	
November.....	613	383	524	121	363	119	64	24	1 n 7	1 n 14	1 n 9	
December.....	710	361	338	133	416	125	96	30	1 n 95	1 n 16	1 n 113	
Gehcel.....	4003	2809	3216	1334	2477	1069	478	220	10 n 74	10 n 12	10 n 85	
									1 n 83	1 n 126	1 n 97	

Uit de daarin berekende evenredigheid van sterfte, vindt men een groot verschil in de onderscheidene maanden; zijnde dezelve in het Binnen-Gasthuis in de laatste vier maanden, waarin de koortsen hier heerschten, grooter dan de voorgaande; met uitzondering van de maand *April*, welke ook rijk aan dooden was. Daarbij is het opmerkelijk, dat de evenredigheid van sterfte in het Binnen-Gasthuis, zich, bij eene *sommaire* berekening, gedurende eene reeks van dertig jaren, genoegzaam is gelijk gebleven; want volgens eene berekening in onze Topographie, (III^{de} Deel, bladz. 230—238, en Tafel XVIII en XIX), stierven, gedurende de jaren 1708 tot 1817 in het Binnen-Gasthuis, 1 van 8 of 10 van 80, en in het Buitenhuis 1 van 4⁵ of 10 van 45; en volgens eene onlangs uitgekomenene, door den Heer Dr. VAN ROSSEM berekende, sterflijst, gedurende 1818—1827 in het Binnen-Gasthuis, 1 van 7⁸ of 10 van 78, en in het Buitenhuis 1 van 4² of 10 van 42 ingekomene zieken (1); terwijl in

(1) Staat der zieken in beide Gasthuizen der stad Amsterdam, verpleegd gedurende de jaren 1818—1827, medegedeeld door H. W. VAN ROSSEM, Med. Dr. te Amsterdam; afzonderlijk afgedrukt, uit de bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen, verzameld door H. C. VAN HALL, W. VROLIK en G. J. MULDER, (Deel VIII, No: 3.) Op welke gronden in deze *statistische* bijdragen gezegd wordt: »Dr. NIEUWENHUYNS heeft in genoemd werk (*Topographie*), het tijdvak van 1708 tot 1817 in tabellen gebragt; doch ook deze missen het naauwkeurig verblijf der verpleegden, en zijn dus, wat dit punt aangaat, mede op veronderstellingen gegrond,” vatten wij niet; waarschijnlijk heeft de steller daarvan niet op bladz. 230 dezer *Topographie* de noot gelezen, waarin gezegd wordt: dat de Schrijver door den toenmaligen Apotheker van het Binnen-Gasthuis, wijlen den Heer HUGENHOLZ en

het Binnen-Gasthuis in de koortsjaren 1826 en 1834 wederom 10 van de 83, maar in het jaar 1834 in het Buitenhuis slechts 10 van de 126 gestorven zijn.

zijn' toenmaligen bediende, den thans nog levenden Heer Apotheker TER MAAT, tien lijsten zijn ter hand gesteld, bevattende het aantal zieken, dat er in elke afdeeling der beide Gasthuizen, gedurende de jaren 1808—1817, 's wekelijks aanwezig was; ook heeft men de daaruit vervaardigde tafel XIX niet nagerekend, anders zoude men hebben moeten bemerken: dat deze tafel eene niet minder naauwkeurige berekening bevat, over de vermelde jaren 1808—1817 als de vermelde tien tafelen voor 1818—1827. Het zoude daaruit gebleken zijn, dat zij op geene mindere bondige *data* dan deze, en derhalve *niet* op onderstellingen beruften. Een elk kan zich daarvan overtuigen, zoodra hij zich de moeite wil nemen, deze tafel en de daarop gevestigde berekening na te gaan. Daarenboven hebben ons de toenmalige Heeren *Regenten* der beide Gasthuizen met die inlichting vereerd, welke wij van hen verzocht hadden; blijkens de voorrede in het derde deel. Zoodat wij onze opgaven wel degelijk voor echt en niet op vooronderstellingen gegrond blijven verklaren. Het spijt ons zeer in deze *statistiek* te lezen: »Het ligt buiten ons bestek, om door eene beschrijving van de »inrigting van de beide ziekenhuizen, zoo als zij nu bestaan, kenbaar »te maken, welke verbeteringen in deze gestichten zijn gemaakt »en in hoe ver men daardoor tot grootere volkomenheid is gekomen: »Wij laten zoodanige vergelijkende beschrijving, welke, bedriegen wij »ons niet, voordeelige *resultaten* zoude opleveren, aan anderen over.» Ook wij beschouwen zoodanige vergelijkende berekeningen van het grootste nut, zoowel voor de wetenschap als voor het *publiek*; maar kunnen dezelve van niemand verwachten, dan van hen, die aan de bronnen zelve zitten, waaruit de wezenlijke *materialen* daartoe moeten geput worden; en om te toonen dat zulks voor de zoodanigen niet zoo moeilijk kan wezen, laten wij hier — ofschoon buiten ons tegenwoordig bestek, een kort vergelijk volgen van den duur of het verblijf der zieken in alle afdeelingen van het Binnen- en Buiten-Gasthuis, tusschen onze, ook op naauwkeurige berekeningen steunende, *resultaten* over de jaren 1708—1817, en die van den vermelden staat der zieken over de jaren 1818—1827, met den wensch, dat na den afloop van het volgende *decennium* (1837) een soortgelijk vergelijk uitvoeriger moge worden geleverd.

Zulks moet des te meer bevreemden, omdat de sterfte, die vorige jaren in het Buitenhuis bijna om de helft grooter was, en dit jaar om een derde minder is; de redenen hiervan op te sporen zouden belangrijk zijn, vooral bijaldien de laatstverloopenen jaren dezelfde *resultaten* zouden opgeleverd hebben.

De koortsen hadden in den aanvang doorgaans eenen *intermitterenden*, bij sommigen eenen *remmitterenden typus*, doch deze *remissie* liep spoedig ineen: bij zeer vele lijders kwamen de Geneesheeren eerst, als zij tot *subcontinuae* waren overgegaan; waaruit nogtans het *praktisch* oog altoos het *intermitterend* karakter, aan het beloop der ziekte, konde erkennen.

In het voorbijgaan kan ik niet nalaten hier aan te stippen, dat wij niet alleen bij deze koortsen, maar nog meer gedurende lichtere herfst-*epidemiën* van zuivere *intermittentes*, meenen opgemerkt te hebben, dat men gedurende dezelve, als het ware,

Duur der Ziekten, of dagen van verblijf der Zieken, Kraamvrouwen en Krankzinnigen, in het Binnen- en Buiten-Gasthuis te Amsterdam.

	1808—1817			1818—1827.		
	M.	V.	Dooreen.	M.	V.	Dooreen.
Binnen Gasth. Zieken	29 D.	43 D.	36 Dag.	39½ D.	55 D.	46 Dag.
Buiten — dito..	39 "	39 "	39 "	39 "	63 "	51 "
Binnen — Verband	74 "	123 "	101 "	65 "	126 "	95 "
Buiten — dito..	101 "	92 "	96 "	208 "	233 "	220 "
" — Vener...	106 "	143 "	126 "	117 "	167 "	142 "
" — Krankz..	464 "	662 "	571 "	354 "	615 "	484 "
Binnen — Kraamvr. over het geheel.	61 D. }			over het geh. 46 } 61 Dag.		
				na de bev. . 25 }		

Wij laten de verdere daaruit af te leidene gevolgtrekkingen, aan het oordeel van den kundigen lezer over.

eene *ebbe* en *vloed* waarnam, dat wil zeggen: dat er soms dagen waren, waarop zich weinige of geene zieken aanmeldden, en de aanwezigen in dien tijd ook gemakkelijk genazen; terwijl kort daarna derzelve aantal gedurende eenige dagen ook wederom vermeerderd werd, en de aanwezigen verergerden. Of deze waarneming gegrond zij? gelieven onze kunstgenooten te beslissen.

De verschijnselen dezer ziekte waren: vooraf hui-verigheid, welke soms onbeduidend was, en wel eens aan het weder werd toegeschreven, lusteloosheid, loomheid, vooral in de beenen, misselijkheid met neiging tot braken, pijnen in het hoofd en door alle leden, veeltijds in het lijf en in de *hypochondriën*; waarbij dan koorts te voorschijn kwam, meestal met koude, somtijds met hitte en ondragelijke hoofdpijn, hevige pijnen in *Scrobiculo Cordis*, met benaauwdheid, of in den aanvang der koorts, of gedurende den overgang van de koude tot de warmte, die niet zelden, met braken of *diarrhaea*, of beide vergezeld was. Zij kwam ook zonder eenige merkbare voorboden, en dan dikwijls hevig; bij kinderen veelal met stuipen; bij volwassenden met hevige verschijnselen, soms wel met ijlhoofdigheid. De pols was gedurende de koude klein, zaâmgetrokken en rad; werd met de warmte minder gespannen, maar bleef *frequent*, zijnde dezelve in de *apyrexia* weinig rader, soms langzamer en voller, dan in den gezonden toestand, soms zwak en bijkans niet te voelen, soms waggelend als of de *arterie* los was.

In het verloop der koortsen werd de eerst slij-

mige witachtige tong met een bruin, en bij het doorzetten der koortsen, zwartachtig beslag belegd; hierbij sterke dorst; de stoelgang was somtijds traag, somtijds vrij dun en menigvuldig. De pis, veelal met een rood, zich aan den nachtpot aanzettend, bezinksel, somtijds helder doorschijnend geel.

Bij een gunstig verloop, eindigde de koorts gewoonlijk met een algemeen zweet, waarop matheid, en kort daarna schijnbaar welzijn volgden. Men wil bemerkt hebben, dat de daarna geloosde *urine* een wit en melkachtig bezinksel had; terwijl, bij weinig zweeten, zonder deze verandering in de pis, de koorts hardnekkig bleef, en de *prognosis* niet gunstig maakte. Ik moet bekennen, deze verschijnselen met hare gevolgen niet waargenomen te hebben; integendeel, wij zagen soms eene klare lichtgele *urine*, en soms een *sedimentum album et lateritium* te voorschijn komen, zonder daaruit eenige gevolgen van voor- of nadeel te kunnen afleiden, terwijl zoowel beterschap, als verslimmering daarop gevolgd zijn.

In het algemeen vonden wij, dat bij alle vormen dezer ziekte, eene groote neiging tot verzwakking blijkbaar was; zoodat, wanneer men niet spoedig overging, om deze koortsen te stuiten, maar dezelve uit een aangekleefd vooroordeel, wegens beslagene tong, en andere *gastrische* verschijnselen, met *resolventia* en *evacuantia* bleef behandelen, de toestand van den lijder zeer verergerde, en veeltijds doodelijk afliep; zijnde hij bij den derden en vierden aanval veeltijds zeer erg; waarbij

zich dan spoedig *soporeuse* en zenuwachtige verschijnselen, welke men dan voor *congestiën* naar het hoofd hield, paardën. Niettegenstaande, vooral in het verloop dezer *epidemie* (*Augustus*), eenige galachtige verschijnselen, als: galbrakingen, geelachtige tint der huid en oogen te bemerken waren, zagen wij dezelve niet in zulk eenen hoogen graad, dat deze koortsen den naam van galkoortsen verdienden; trouwens, zij waren voortbrengselen en geene oorzaken dezer ziekte; evenmin was door ons eene ontstekingachtige aandoening der lever te ontdekken, noch ontwaarden wij een lijden der milt, welke in de *epidemie* van 1826 algemeener scheen (1), maar ook toen door ons zelden waargenomen werd. Had echter de koorts lang geduurd, of was zij ondoelmatig behandeld; alsdan werden soms deze ingewanden aangedaan en opgezet, en enkele lijkopeningen openbaarden aan sommige Geneesheeren eene zoodanige ontaarding der milt; doch meestal vertoonden zich zoowel lever als milt in eenen schijnbaar gezonden staat (2).

Deze koortsen vertoonden zich niet zelden onder verschillende gedaanten als *febres larvatae*. Zoo zagen wij dezelve bij volwassenen onder *apoplectische* toevallen; bij enkelen met heftige razernij, — die bij eenen jongman 24 uren aanhield, den anderen dag terugkeerde, en 14 uren duurde, — plotselijk te voorschijn komen; in twee gevallen nam zij met *vomitùs cruentus*, en in één met hevige *haemorrhagia uteri* eenen aanvang. Eene vijftigjarige dame,

(1) Dr. THYSEN over de *Herfstoortsen*, t. a. p.

welke in *Parijs* wonende, na het ophouden der *men-
ses*, van tijd tot tijd aan eene *diarrhaea sanguino-
lenta*, zonder iets van *haemorrhoides* te bespeuren,
laboreerde, kwam hare zuster bezoeken, kreeg, om
den anderen avond, eene hevige bloedontlasting, zon-
der koorts te ontwaren, welke echter, bij nader on-
derzoek, in eenen geringen graad scheen aanwezig te
zijn; nadat zij daardoor zeer verzwakt was, liet zij
ons ontbieden. Eene *solutio quininae in Elix. acid.
Halleri et aq. aurantiorum*, herstelde haar in zeer
korten tijd, eveneens als de bovengemelde lijde-
ressen aan *vomitus cruentus* en *haemorrhagia uteri*.

Dr. JELLE BANGA zegt (1): »De verscheidenheid in
»het voorkomen en in de hevigheid der verschijnselen
»was zoodanig, dat men soms denken zoude, geheel
»verschillende ziekten te zien. Dit schijnbaar verschil
»berustte in de meerdere of mindere hevigheid der aan-
»doening van eenig *orgaan* bij dezen, dan bij genen.
»Van daar, dat sommigen meenden de koorts in het
»hoofd te hebben; anderen alleen in den buik; genen
»weder een zonderling en niet te beschrijven toe-
»val, zonder eigenlijk ziek te zijn, geheel overeen-
»komstig de beschrijvingen door TORTI, BURSERIUS
»en anderen, van deze misleidende en gevaarlijke
»anderendaagsche koortsen gegeven.»

Zoo zag ik deze *larvatae* menigvuldig bij kinde-
ren onder stuipen te voorschijn komen, en dik-

(1) Verhandeling over de *epidemische* ziekte, welke gedurende 1826
in de Noordelijke Provinciën der Nederlanden geheerscht heeft, be-
kroond en uitgegeven door de Provinciale Commissie van Geneeskundig
Onderzoek en Toevoorzigt in N. Holland, zitting houdende te Amster-
dam. Amsterdam, bij MEIJER WARNARS, 1828, pag. 58.

werf eerst door den tweeden aanval als zoodanig erkenbaar. De *diagnosis* was echter bij sommige dezer schepseltjes zeer moeilijk, want meermaalen kwamen zuigelingen en wichtjes van 1 jaar in onze behandeling, aan welke wij niets ontdekten, dan dat zij niet wilden zuigen, veel dorst hadden, liggende als wassen beeldjes met een bleek, soms geelachtig opgedonzen gelaat, in den schoot van derzelver moeders, hijgende en kreunende, dan met, dan wederom zonder hoest; de ontlastingen waren nu traag, dan ruim; het kindje, nu koud, dan warm, doch zelden heet; nu en dan schreeuwende met de handjes in den mond, zoodat het door de ouders voor het tandjes krijgen (*dentitio difficilis*) gehouden werd. Nadat wij dan vruchteloos eenige borst- en *temperende* middelen hadden toegediend, werd ons door de moeders of door eene kindermeid gezegd, of wij ontdekten het zelven, dat het kind den eenen tijd iets beter was, dan den anderen, en het korte tusschenpoozingen had, waarin het vrij wel en tierig was; waardoor wij dan op het denkbeeld kwamen, of ook hier eene *febris intermittens* verholen ware; zoodat wij, van onze voorgeschrevene middelen geene hulp ziende, ook hier tot de *quinina* onze toevlugt namen, en door een paar greinen, als met een' tooverslag, het kind herstelden.

Bijaldien men niet gelukkig genoeg was, den aard dezer gevaarlijke verschijnselen te erkennen en te genezen, of indien de hulp te laat werd ingeropen, dan waren de gevolgen veeltijds doodelijk.

Alhoewel wij ons niet bijzonder over *recidiven* hadden te beklagen, zoo waren de voorbeelden daarvan toch niet zeldzaam, vooral na onmatig gebruik van spijs, na vermoeijenissen, en bovenal na het blootstellen aan guur en nat weder; hetgeen eenen bijzonderen invloed op dezelve scheen te hebben. Wij hebben ons overtuigd, dat *recidiven* niet zoo menigvuldig waren bij zoodanige lijders, waarbij men de koorts dadelijk had kunnen tegengaan, als bij zulken, die erg, of lang daaraan geleden hadden. Ook waren deze *recidiven* op verre na niet zoo hevig, als de eerste ziekte, en konden spoedig door een' gepasten leefregel, en weinig middelen beteugeld worden. Men heeft verscheidene geneeswijzen aangeprezen, om de tusschenpoozende koortsen zoodanig te herstellen, dat geene *recidiven* daarna meer zouden volgen. Onlangs meende Dr. BIERMAN (1) in de poeders van de *Radix Aristolochiae rotundae*, een zoodanig onfeilbaar (*zuverlässiges*) middel gevonden te hebben; mits het volgens zijn voorschrift toegediend werd. Ofschoon deze Geneesheer beweert, dat hij, bij eenige dertig koortspatienten, dit middel van eene *specifieke* werking bevonden heeft, zoo moeten wij betuigen, dat wij het volgens zijne voorschriften beproefd, en geheel werkeloos tegen *recidiven* niet alleen bevonden hebben, maar ook van weinig werking tegen zuivere *intermitterende* koortsen; bij slechts eenen, dien wij daardoor van eene ligte koorts bevrijdden, kwam de-

(1) Journal der practischen Heilkunde, von C. W. HUFELAND und E. OSANN, Band 78. Mei 1834. p. 19.

zelve kort daarna terug; terwijl het bij anderen, niet de teruggekeerde koortsen konde wegnemen.

Zoo herinneren wij ons, voor eenigen tijd, zonder te weten in welk *Duitsch* tijdschrift, gelezen te hebben: dat aderlatingen, en, zoo wij ons niet bedriegen, daarbij toegediende *Murias ammoniac* voor een zeker middel tegen koortsen en derzelver *recidiven* zouden te houden zijn. Wij twijfelen er nogtans zeer aan, of deze Geneesheeren, wel daarmede geslaagd zijn, en in het vervolg zullen slagen. Voor alsnog houden wij voor de beste wijze, om de koortsen te genezen, en zoo veel mogelijk de *recidiven* derzelven te verhoeden, de door ons aangegevene geneeswijze, dat is: te zorgen, dat de eerste *abnormale* werking der koorts dadelijk worde tegengegaan, zonder dat de zelve reeds eene reeks van onregelmatige werkingen of afwijkingen in het *organismus* hebbe veroorzaakt.

Ons bestek gedooft niet, om, zonder wijdloopig te worden, over het bijzondere van deze koortsen, en over den aard derzelven, verder uit te weiden. Onder vele Nederl. schrijvers heeft *Professor THYSEN* (1) daarover zóó veel waarheid gezegd, dat wij er slechts weinig over de, in 1834 geheerscht hebbende, *epidemie* kunnen bijvoegen.

Datdezelve uiteen, door de zomerhitte uit de veenen lage-, vooral na de overstromingen opdroogende, kleigronden, zich ontwikkelend *miasma* schijnt geboren te worden; dat dit zich alleen in zulke streken bepaalt, en zich niet van zijnen oorsprong verspreidt, is een algemeen aangenomen gevoelen, het-

(1) ter a. pl.

welk wij reeds boven aanstipten. *Of*, en hoe dit *miasma* door eene onregelmatige inwerking op het haarvaatstelsel en op de fijne zenuwweefsels zijnen eersten nadeeligen invloed uitoefene, kunnen wij hier niet uiteenzetten; op eene andere plaats (1) hebben wij daarover iets aangemerkt: welligt biedt zich eene andere gelegenheid aan, om daarover nog iets meer te zeggen.

Ondanks de groote sterfte, welke wij voorheen gezien hebben, dat hier en elders aan deze ziekte plaats had, houden wij dezelve op verre na niet voor zóó doodelijk, als uit deze sterfte schijnt te blijken; maar zijn overtuigd, dat deze koortsen, met welken naam men dezelve ook moge bestempeld hebben, bij hare wording (*pathogenia*) gering, en zelden kwaadaardig zijn, maar door spoedig aangebragte hulp, snel kunnen gedempt worden. Blijven zij echter eenigen tijd aanhouden, en heeft de eerste *pathologische* onregelmatigheid vele andere stoornissen ten gevolge; alsdan ontwikkelt zich in het *organismus* eene reeks van onregelmatigheden, die verwoestende voor het *organische* zamenstel worden; zoodat verkoling van het slagaderlijke bloed, ontaarding van lever en milt, zoogenaamde *chronische* ontstekingen der darmen, (die wij liever eene *congestio parenchymatosa* dezer deelen zouden noemen), zelfs verzweringen in dezelve, waterzucht, scheurbuik, ontbinding van het bloed, *apoplexia* enz. de gevolgen zijn kunnen; welke door ondervinding en lijkopening zoo duidelijk aangetoond worden, dat zij geen' twijfel meer overlaten(2).

(1) Wenken over de Cholera, bl. 90 en volg.

(2) Algemeen overzicht der *epidemische* ziekte, welke in het jaar 1826

Uit onze opgaaf der, in het jaar 1834, door ons behandelde en overledene zieken blijkt het, dat er door ons, gedurende de laatste vier maanden van dit jaar, 271 personen aan koortsen behandeld werden, zonder eenen enkelen daaraan te verliezen, tenzij men boven (blz. 20) vermelde drie en tachtigjarige vrouw, welke, na de koortsen in *November*, aan verval van krachten bezweek, daaronder rekenen wilde. Dat deze koortsen echter reeds in den eersten of tweeden aanval kunnen doodelijk worden, is elken geneesheer bekend, en bewijzen ook het kind, hetwelk ons in de maand *Junij* (blz. 15), en de vijf en negentigjarige Dame, die ons in *September* (blz. 18) ontvielen, zonder dat wij in staat waren, daartegen, spoedig genoeg, de noodige hulp aan te brengen.

Onze, van het grootste gedeelte onzer kunstgenooten afwijkende, behandeling in deze koortsen, was zeer eenvoudig. Trouwens, terwijl zij bij eene daarbij meestal aanwezige beslagene, veeltijds gele tong, bij misselijkheid, braken, hevigen druk in de *praecordiën*, *constipatio* of *diarrhaea* met pijnen in den buik, of in de *hypochondriën*, in den waan waren, om vooraf deze aldaar vooronderstelde *sordes*, door zoogenaamde *Resolventia et Evacuantia sursum et deorsum* te moeten opruimen; of zelfs bij hevige hoofdpijnen en *delirium*, met een roodachtig aanzigt, en *soporeuse* aandoeningen, de gewaande of

te Groningen geheerscht heeft, door E. J. THOMASSEN & THUESSINK, Groningen 1827. bl. 35.

Ook JELLE BANGA. t. a. pl. bl. 75.

wezenlijke *congestiën*, door plaatselijke en algemeene bloedaftappingen te moeten beteugelen, vóór dat het geoorloofd was, met het *gevaarlijke* kina-loog-zout te velde te trekken; terwijl, zeggen wij, zeer vele Geneesheeren, door zoodanige verkeerde inzigten misleid, de lijders afmatteden, de koortsen deden verslimmeren, en eene reeks van nadeelige *processen* in het *organismus* bewerkten, namen wij dadelijk tot dat middel onze toevlugt, waarvan het ons, sedert bijna veertig jaren, bekend is, dat het de koorts bedwingen, en met dezelve alle, door haar te weeg gebragte, verschijnselen konde genezen. Tot dit middel immers moesten zij allen, zelfs de grootste tegenstrevers daarvan, toch hunne toevlugt nemen (1); maar alsdan niet altoos met dat gunstig gevolg, als wij steeds daarvan het geluk hadden te ondervinden. Deze zelfvoldoening toch, eene gevaarlijke ziekte voor te komen, ofschoon minder *financieel* voordeelig, overtreft verre weg die der *schijneer*: eenen gevaarlijken zieke van den dood gered, en aan zijne betrekkingen teruggegeven te hebben (2).

(1) Algemeen overzicht der *Epidemie*, door E. J. THOMASSEN & TRUËSSINK, t. a. pl. blz. 44.

(2) Teregt zegt Dr. A. VETTER in zijne redevoering: über den heutigen Zustand der *Medicinischen Praxis*: der Staat hat uns die Taxe gegeben. — Sicherlich ein missliches Mittel ärztliche Verdienste abzuschätzen. Wenn wir ein leichtes Reizfieber durch unvorsichtige Anwendung von der schwächenden Methode in ein Nervenfieber verwandeln und dann die Krankheit, der wir durch Versehen oder Unkunde einen gefährlichen Character gegeben haben, heilen — oder auch nur bis zum Tode begleiten, so gibt der Buchstabe des Gesetzes uns grösseren Anspruch auf den goldenen Dank des Kranken, als wenn wir den Ver-

Waarom dan al die lastige en schadelijke omwegen en tegenstrijdigheden bij het behandelen dezer *epidemische Intermittentes*, met of zonder *nerveuse, gastrische en inflammatoire* verschijnselen, welke zóówel tegen grondige *Theorie*, als ervaring aandruischen!? — De *Theorie* immers leert ons: dat de koorts een eigenaardige ziekelijke toestand van ons zamenstel is, die, hoogst waarschijnlijk, in eene *abnormale* werking van de fijne verbinding der zenuwen met het haarvaatstelsel bestaat; voor eerst het *parenchyma* der huid aandoet, zich van daar spoedig tot dat van andere ingewanden en *organen* voortplant, brengende eene onregelmatige werking in de verwisseling der fijnste bestanddeelen te weeg, waardoor dan eenestoornis in de *temperatuur* en in den omloop van het bloed en der vóchten moet ontstaan; en, bijaldien deze stoornis eenigen tijd blijft aanhouden, eene reeks van de zoo even opgesomde gevolgen naar zich sleept, welke dan wederom andere verschijnselen veroorzaken, die allen daarin gegrond zijn, en soms voortduren, terwijl de eerste inwerking van de koorts reeds vereffend of geweken is.

Hij, die zich met deze *theorie* niet vereenigen kan, kieze eene andere, of neme, hetgeen inderdaad ook waar is, aan: dat koorts eene onbekende *X* is, die, zoo zij aanhoudt, de bekende gevolgen, welke wij uit de *symptomen* kennen leeren, voortbrengt; maar ontkenne dan ook niet, dat

lauf jenes Fiebers ohne einen Eingriff in die Thätigkeit der Natur zwei Tage lang bis zur Genesung beobachtet hätten.

Journal der Pract. Heilk. von C. W. HUFELAND und E. OSANN, October 1835, pag. 28.

de ervaring ons leert: dat de aanwending van den *kina-bast* of van deszelfs loogzout, tijdig en behoorlijk toegediend, niet alleen deze *epidemische* koorts(1) geneest, maar ook alle daaruit voortspruitende verschijnselen, zij mogen *gastrisch*, *nerveus*, *putride* of *inflammatoor* schijnen, wegnemen (2) en, wat nog meer beteekent, voorkomen kan. Voorwaar! bijaldien het, *tolle causam et tolles effectum* van eenige toepassing zij, zoo moet het hier het geval zijn. Doch beide, *theorie* en ervaring, zijn niet bestand tegen vooroordeelen, welke in alle takken der Geneeskunde, maar vooral bij de meeste leken en zeer vele artsen tegen den *cortex peruvianus* en de daaruit bereide loogzouten heerschen. Het lust ons niet, daartegen andermaal te velde te trekken, daar wij zulks reeds vóór 25 jaren gedaan, en aange-toond hebben (3), dat deszelfs nadeelen doorgaans meer aan eene bezwarende hoeveelheid, eenen der maag ongepasten vorm, of aan ontijdig gebruik, dan wel aan dit middel, op zich zelf, moeten geweten worden; maar ook *dan* worden alle geneesmiddelen schadelijk, en wel het sterkst werkende het schadelijkste, en houden gevolgelijk op, geneesmiddelen te wezen (4).

(1) Men gelieve wel op te merken, dat wij hier onze *epidemische intermitterende* of zoogenaamde herfstkoorts bedoelen, om niet te vooronderstellen: dat wij dwaas genoeg zijn, om alles, wat men koorts noemt, met *kina* te willen genezen; terwijl *symptomatische* koorts, welke eenen grond in gansch andere oorzaken hebben, ook op eene andere wijze moeten behandeld worden.

(2) Notizen aus dem Gebiete der Natur und Heilkunde, von L. F. v. FRORIEP, Band 45, pag. 31. Julij 1835. No. 970.

(3) Vooroordeelen en misbruiken in de Geneeskunde. t. a. pl. bl. 302.

(4) Het strekt ons tot genoegen, dat wij onder het afdrucken van

Om mij zelven van de nadeelige werking van een aanhoudend en onnoodig gebruik van het *sulphas quinae*, even als van het *chiniodinum*, waarvan wij nog iets zullen zeggen, te overtuigen, hield ik met deszelfs gebruik meer dan twaalf achtereenvolgende dagen aan, 's morgens en 's avonds 5 greinen te nemen, nadat ik het, met vrucht, tegen eene mij bedreigende koorts gebruikt had. Toen ontwaarde ik, na in den ochtend met eenen droogen en bitteren mond ontwaakt te zijn, 's morgens bij het uitrijden eene spanning in het voorhoofd, waarbij het mij toescheen, alsof ik alle voorwerpen door eene *optica* aanschouwde; beide deze verschijnselen hielden bijna den ganschen voormiddag aan, en verdwenen eerst geheel na het middagmaal; zonder, bij het nalaten van deze proef, terug te keeren; zijnde dit het eenigste ongemak, dat ik van dit onnoodig gebruik ondervond. In *October* van het jaar 1834 herhaalde ik deze proef met het *chiniodinum* met hetzelfde gevolg, blijvende alle overige verrigtingen ongestoord.

Veelal is eene verkeerde behandeling dezer *epidemische* tusschenpoozende koortsen gegrond in eene deze bijdragen bemerken, dat ook andere ervaren Geneesheeren, thans van ons gevoelen zijn, en het nut van een vroegtijdig gebruik van het *sulphas quinae* in deze koortsen openlijk erkennen. Dr. W. ENGELING zegt onder anderen in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* voor November 1835, N°. XIV, blz. 73. » De spoedige genezing der bedoelde koortsen, door middel van *sulphas chin.* is mij tot hiertoe in geen enkel geval mislukt. In het begin der *epidemie* (October 1835), was ik wel eenigzins huiverig, bij zoo schijnbare *contra-indicatie* dit middel toe te dienen; maar het vermoeden, dat ik eigenlijk met eene *febris intermittens* te doen had, gaf mij hoop op eenen gelukkigen uitslag, waarin ik niet werd te leur gesteld. »

verwisseling van de oorzaak met derzelver gevolgen en de daaruit voortvloeiende ongepaste benamingen. Niemand toch zal het met grond kunnen ontkennen, dat zij uit de inwerking van het luchtgestel op het *organismus* haren oorsprong namen, en eenen *intermitterenden typus* hadden; verder, dat met het toenemen dezer koortsen, de daarmede gepaard gaande verschijnselen ook verergerden, en in de koorts gegrond waren. Geheel iets anders toch is het, wanneer het *systhema hepaticum* of *gastricum* door eene te groote, te geringe, of veranderde afscheiding van gal en andere stoffen; of bijaldien eene gestoorde spijsvertering, door te veel of bezwaarlijke spijsen, *gastrische* verschijnselen en eene daarmede gepaard gaande koorts te weeg brengen, of, bij eene *primitive* aandoening der zenuwen, zenuwkoortsen, of eene verhoogde *vitaliteit* der bloedvoerende vaten, ontstekingskoortsen veroorzaken, en daarnaar genoemd en behandeld moeten worden. Maar welk een onderscheid tusschen de bij ons heerschende *epidemische* of *endemische intermitterende* koortsen, en zoodanige gal-, zenuw- en ontstekings-koortsen!!!

Ofschoon onze *primitive* behandeling direct tegen deze koortsen gerigt was, en het *kina*-loogzout ons hoofdmiddel uitmaakte, zoo wisten wij toch ook *Extracta amara*, vooral het *Extr. centaurei minoris et Card. benedicti* op prijs te stellen, en vingen onze geneeswijze doorgaans daarmede aan. Eene *mixtura ex Extracti Card. Bened. unc. sem. Aq. cort. aurant. v. Aq. menth. pip. unc. VIII Spir. aromatici unc. sem.*

deed soms overheerlijke werking, vooral bij *gastrische* verschijnselen, b.v. misselijkheid, braken, druk of benaauwdheid in de *praecordiën*. In het voorjaar en den zomer genazen wij alleen met deze verbinding veeltijds de koortsen; keerde echter de *paroxysmus*, ondanks derzelve gebruik terug, alsdan was eene bijvoeging van slechts 5 of 6 greinen *kina-loogzout* voldoende, om dezelve dadelijk te genezen; bij bevooroordeelde patienten tegen hetzelfde, deden wij zulks buiten hun weten. Als *palliatief* middel, tegen het hevige en aanhoudende braken, zagen wij bijzonder nut van het *pulv. aërophorus* met zeltserwater vermengd, en onder het opbruisen gedronken.

Ook wisten wij op zijnen tijd andere, naar de *symptomen* gewijzigde, geneesmiddelen, met het hoofdmiddel te verbinden. Bij eenen hevigen graad der ziekte, vooral indien *scorbutische* verschijnselen eene *dyscrasia sanguinis* te kennen gaven, of ook bij *bilieuse* verschijnselen met aandoening der lever, hadden wij een opvallend nut, van eene oplossing der *quinine* of *chiniodine* in een of ander mineraal zuur, en wel naar omstandigheid, in het *Acidum muriaticum*, of *phosphoricum*, het *Elix. acid. Hall.* of *Elix. acid. aromat.* In het algemeen scheen eene zeer geringe hoeveelheid van het kinaloogzout in eene oplossing van een' weinig, met de andere middelen verbonden, zuur uitmuntend te werken.

Waren de koortsen reeds tot *subcontinuae et continuae* overgegaan, en was het zenuwstelsel daarbij in eenen hoogen graad aangedaan, zoodat reeds *symptomata maligna* te voorschijn traden, alsdan ver-

bonden wij ons hoofdmiddel met *nervina*, b. v. met eene *infusio Valerianae, Arnicae, Serpentariae*; enz. of lieten dezelve afwisselend daarmede nemen; meest altijd voldeed ons alsdan:

R_ç. Rad. Valerianae unc. i.

f. l. art. infus. Colat. unc. viii.

add. aether. Sulphur. alcohol. scrup. i.

Sulph. Sal. essent. C. P. gr. x—xv.

Syr. C. aur. unc. semis.

m. d. s. alle twee uur twee spijslepels vol te nemen.

Ook in *soporeuse* of *apoplectische* gevallen bleef ons dit middel, afwisselend met andere vereenigd, getrouw, b. v.

R_ç. Flor. Arnicae v. Rad. Valer. unc. sem.

fiat l. a. Infus. Col. unc. viii.

Adde aether. acetic. rec. dragm. 11—111.

Vini opü arom. scrup. 1—11—111.

Syr. C. aurant unc. semis.

m. d. s. alle twee uur 2 spijslepels, afwisselend met deze poeders, te nemen.

R_ç. Sulphatis salis ess. Cort. Peruv. scrup. unum.

Sacch. alb. dr. i.

M. divide in x part aequales.

s. alle 2 uur een' poeder.

Nooit echter zagen wij deze ziekte tot zulk eene hoogte klimmen; tenzij bij verzuim, of eene ondoelmatige behandeling, of in hooge jaren.

Het is bijna overbodig hier aan te stippen, dat wij bij *constipatie* een doelmatig *laxans* b. v. het *elect. lenitivum cum syrup. Fol. sennae* voorschreven;

en de verzwakkende *diarrhaea* door eene verbinding der voorgeschrevene middelen met het *laudanum* en anderen wisten te beteugelen.

Ook in het jaar 1826 waren wij, met eene soortgelijke geneeswijze, niet minder gelukkig, en verloren van een veel grooter aantal zieken, slechts ééne tachtigjarige weduwe, aan *febris soporosa vel apoplectica*. Wij hebben te vele bewijzen, dat andere Geneesheeren bij hunne *antigastrische, resolverende en depletorische* behandeling niet zoo gelukkig waren, en dan eindelijk toch, soms met een gelukkig, doch ook wel met een ongelukkig gevolg, tot het hoofdmiddel moesten overgaan.

Vóór dat wij onze geneeswijze dezer koortsen verlaten, willen wij den lezer, wien het nog niet bekend zijn mogt, op een middel opmerkzaam maken, hetwelk de *quinina* of het *sulphas quini-nae* in deszelfs werking evenaart, ja soms schijnt te overtreffen, en het voordeel heeft, van niet half zoo duur te zijn. Wij bedoelen het *chiniodinum purum* of *crudum*, hetwelk veel in *Duitschland*, maar hier zelden gebruikt wordt, en ook maar in weinige apotheken voorhanden is. Dr. SERTURNER (1) heeft, zoo ik meen, het eerst daarop opmerkzaam gemaakt; doch zijne bereiding van het *chiniodinum purum*, is bijna zoo duur, en omslagtiger dan die van het *sulphas quini-nae*. Tegenwoordig wordt het *ch. crudum et purum* zeer gemakkelijk uit het *residuüm* der *kina*, waaruit het

(1) Die neuesten Entdeckungen in der Physick, Heilkunde und Chemie, so wie in den damit verwandten Wissenschaften, herausgegeben von Dr. F. SERTURNER. 3ten Bdes. 2tes Heft. Gött. 1830. pag. 279.

sulph. quininae genomen is, en als een *caput mortuum* weggeworpen werd, vervaardigd; ook wordt het ons van de Duitsche grenzen voor zeer matige prijzen toegezonden. Het schijnt te bestaan uit eene vermenging van *cinchonina* (1), *quinina* en van eenige eigenaardige harstdeelen. Van dit beterkoope middel, hetwelk wij in alle *apotheken*, waar wij wisten dat het te vinden was, voorschreven, zagen wij steeds dezelfde heilzame uitwerking, als van de *quinina pura* of het *sulphas quininae*.

Onze voorschriften, met betrekking tot de *diët*, waren zeer eenvoudig; daar de lijders meestal niets begeerden, zoo lieten wij zulks dikwerf aan hen zelve over, met den raad: van niets te gebruiken, maar steeds te wachten, tot dat zij eetlust kregen, en alzoo den wenk der natuur te volgen. Het drinken, waarnaar zij begeerte hadden, en dat wij hun gedurende de koortsen toestonden, was koud, ongekookt, zoo mogelijk, *gefiltreerd* water; buiten de koorts, bier, of water met wijn; nogtans met den raad om, vooral onder de koorts, niet veel op eens, maar bij teugjes en dan dikwijls te drinken, verslaande een mond vol evenmin den dorst, als een bierglas vol.

Bij herstellenden, of in den koortsvrijen tijd, waar de eetlust soms zeer groot was, werd *bouillon*, *soep*

(1) Verbeterde bereiding van de kina-loozouten door F. L. A. NIEUWENHUY, Apotheker te Amsterdam; benevens geneeskundige waarnemingen met deze zuivere bestanddeelen der kina in tusschenpoozende koortsen, door C. J. NIEUWENHUY, Med. et Chir. Dr. enz., bij J. VAN DER HEY EN ZOON, 1823.

van mager en goed kalfsvleesch met weinig rijst, in geringe hoeveelheid op eens, maar bij herhaling, toegestaan; bij meer gevorderde beterschap, gebraden of gekookt, liefst koud vleesch met groenten, vooral wortel- of meelachtige groenten of gestoofd ooft, met vermijding van bezwarende bladgroenten.

SCARLATINA.

SYDENHAM (1) zegt: in zijn kort hoofdstuk, over de *febris scarlatina* sprekende, » *Cum hic morbus nihil aliud mihi videatur, quam mediocris sanguinis effervescencia a praegressae Aestatis calore, aut alio aliquo modo excitata, nihil quidquam molior, quo minus sanguis sibi despumando vacet, et materiae peccanti, quae satis prompte adiungitur per cutis poros ablegandae etc.*” Uit deze aanhaling en uit de weinige melding, toen ter tijd, daarvan door anderen gemaakt, schijnt te blijken: dat deze ziekte in de XVII^{de} eeuw van weinig beteekenis moet geweest zijn. In lateren tijd heeft zij echter meer opziens gebaard en de aandacht van vele Geneesheeren opgewekt; volgens eene, door ons opgemaakte, veertigjarige sterflijst, was de gemiddelde sterfte aan deze ziekte, te *Amsterdam* jaarlijks 72 personen; dat nogtans hierin een groot verschil plaats heeft, en dat dezelve in eenen hevigen graad *epidemisch* worden

(1) THOMAE SYDENHAM M. D. opera universa editio novissima L. B. 1754 Cap. II. pag. 260.

kan, blijkt uit een vergelijk der jaarlijks daaraan gestorvenen. Trouwens, wij vinden jaren opgeteekend, waarin 200, ja zelfs (1778) 369 daaraan zijn omgekomen; terwijl in andere jaren 2, 3 of 4, zelfs geen enkele daaraan gestorven is. In onze *Topographie van Amsterdam* (2de Dl. blz. 152) verdeelden wij de 40 jaren 1774—1833 in vier tijdvakken, en vinden aldaar aan de scharlakenkoorts overleden:

in het 1 ^{ste} Tijdvak van 1774—1783...	846	voorwerpen.	}	2887.
„ „ 2 ^{de} ——— „ 1784—1793...	769	————		
„ „ 3 ^{de} ——— „ 1794—1803...	431	————		
„ „ 4 ^{de} ——— „ 1804—1813...	841	————		

Als *epidemische* jaren van roodvonk zijn verder opgeteekend: 1778, 1779, 1780, 1787, 1792, 1806, 1811, 1815, 1819, 1820, en de daarop volgende jaren nam men hier geene *epidemia scarlatinosa* waar; zoodat in de jaren 1821—1833, alzoo in een tijdvak van 13 jaren, slechts 109 voorwerpen daaraan kwamen te overlijden; zijnde er in de jaren 1825, 1827—1830, geen enkele daaraan gestorven. Het jaar 1834 is nu wederom onder de *epidemische* jaren te rangschikken; zijnde er, in dat jaar, het overgroot getal van 498 daaraan omgekomen.

Bijaldien wij nu bij deze menigte nog diegenen optellen, welke aan de gevolgen der *scarlatina* als *hydrops*, *tabes* enz. bezweken zijn; alsdan overtreft dit getal der gestorvenen zeer opvallend dat van voorgaande *epidemische* jaren.

Volgens onze berekening (*Topographie*, 2de Dl. blz. 155,) zijn over het algemeen de herfst en win-

ter het gevaarlijkst voor deze ziekte. In 1834 begon dezelve, blijkens onderstaande sterflijst, in de maand Junij meer en meer toe te nemen, want

er stierven daaraan	in Januarij	1	voorwerpen.
_____	» Februarij	1	_____
_____	» Mei	4	_____
_____	» Junij	22	_____
_____	» Julij	39	_____
_____	» Augustus	50	_____
_____	» September	78	_____
_____	» October	136	_____
_____	» November	106	_____
_____	» December	61	_____

In het geheele jaar 498 personen.

In den aanvang was deze ziekte, even als de koortsen, slechts onder de geringe klasse heerschend; naderhand sloeg zij echter ook tot den aanzienlijken stand over, en ook in denzelfden had men daaronder, vooral in den aanvang van 1835, vele sterfgevallen daaraan te betreuren; zoodat zij zich over de gansche stad verspreidde; en hoewel, onzes inziens, haar ontstaan en uitbreiding *epidemisch* was, zoo houden wij het toch daarvoor, dat zij ook door besmetting zich mededeelen kan, op grond: dat er zich vele voorbeelden lieten aanwijzen, dat zij in eenige familiën van den eenen op den anderen scheen over te gaan; zoodat soms niemand, welke dezelve te voren niet gehad had, daarvan verschoond bleef: alhoewel ons van den anderen kant nog meer voorbeelden zijn voorgekomen, waar slechts één of twee van een talrijk huisgezin daardoor aangetast werden, ofschoon allen met den zieke in aan-

raking bleven; zelfs zagen wij tweemaal een' zuigeling en meermaal alle andere kinderen daarvan bevrijd blijven; terwijl de moeder daaraan hevig ziek was, en daarbij haren zuigeling van tijd tot tijd bleef zogen; wordende in andere huisgezinnen afgezonderde kinderen daarvan aangedaan; zoodat zoodanige voorbeelden meer voor, dan tegen de aanstekelijkheid dezer ziekte pleiten. Van het *preservative* vermogen der *Belladonna* onderonden wij, zoo min in deze, als in andere *epidemiën* bijzonder nut; ten minste, wij zagen, na deszelfs aanwending, de *scarlatina* in eenige gevallen ontstaan en in andere wegblijven.

Deze ziekte begon met de gewone verschijnselen. In de eerste maanden van haar ontstaan, was eene zoogenaamde ligte *inflammatorische complicatie* bemerkbaar, en door eene, met deze overeenstemmende, geneeswijze, slaagde men vrij gelukkig in de herstelling. Ook wil men daarbij, met de gewone *angina*, eene *tracheitis* bemerkt hebben, welke veel omzigtigheid vorderde, en, na plaatselijke bloedontlastingen, veelal gelukkig werd overwonnen. In de laatste maanden van 1834 was een *nerveuse* vorm dezer ziekte niet te ontkennen, en vorderde dezelfde eene andere geneeswijze. In dezen vorm was de keel in eenen aanmerkelijken staat van ontsteking, en de hersenvliezen schenen bijzonder te lijden; velen bezweken onder deze verschijnselen; sommigen reeds op den derden, enkelen zelfs voor dat zich de uitslag over de huid verspreid had; men zag dien in die gevallen meestal om de handen en

den hals. Bloedontlastingen, koude omslagen om het hoofd, enz. konden deze schijnbare *exsudative* ontstekingen niet voorkomen; de lijders stierven meestal aan deze hersenaandoening. Vele *scarlatinae* zagen wij, vooral in *October* en *November*, met eene *febris intermittens* vereenigd, zoodat bij het aanwezig blijven des uitslags, de koorts zuiver *intermitteerde*, of ook bij anderen *subcontinueerde*.

Bij een overgroot aantal aangetasten verliep de ziekte als *scarlatina simplex*, en onder deze gedaante was eene ligte *diaphoretische* behandeling, of een bloot *diëtetisch* verhouden, voldoende tot herstel. Doch niet zelden zag men na zulke ligte gevallen waterzucht ontstaan, zonder eenige schijnbare aanleiding, terwijl de lijders nog de kamer, zelfs het bed hielden; vooral was zulks het geval bij de geringe klasse, en in onze hospitalen bezweken velen aan zoodanige naziekte. Ook wil men als naziekte veelvuldige verzweringsen der oorklieren (*parotides*), met daarop gevolgde doofheid waargenomen hebben; wij zagen wel zwellingen der *parotides*, doch zonder nadeelige gevolgen. Eindelijk heeft men ook de *scarlatina* als *angina maligna* zien verschijnen, welke doodelijk afliep en waarop wij naderhand nog zullen terugkomen.

Onze geneeswijze was naar den aard en gesteldheid der lijders, der koortsen, en der daarmede gepaard gaande verschijnselen en omstandigheden gewijzigd, zonder dezelve altoos voor eene *inflammatio vera* te houden, en *antiphlogistisch* te behandelen, zoo als bij velen het geval is. Wij genazen de, met

intermitterende koorts gepaarde, *scarlatina*, door het kina-loogzout; en zagen dit dan ook op de keel en het *exanthema* weldadig werken; vooral wanneer wij het in het *acid. muriaticum* opgelost toedienden. Om het in algemeene bewoordingen uit te drukken, kunnen wij onze geneeswijze in die *epidemie*, *diaphoretisch*, zelden *antiphlogistisch*, veeltijds *antiverneus*, soms *exciterend*, en meestal *antifibrilis* noemen; alles echter naar omstandigheden gewijzigd. Eveneens werden de naziekten der *scarlatina*, welke, onzes inziens, over het algemeen het meeste gevaar na zich sleepten, naar haren aard, en de *constitutie* van den lijder, en naar deze vergezelende omstandigheden ingerigt. b. v. Wij genazen *hydropische* gevolgen, die veeltijds met *scorbutische discrasie* gepaard gingen (1), door eene oplossing, van het kina-loogzout in zoutzuur en een *aromatiek* water; of door eene *infusio nervina*, waarbij eene *additio aetheris acetici* niet zelden van groot nut was. Op zoodanige wijze waren wij zoo gelukkig, al deze lijders te redden, onder welke een meisje van 10 jaren, dat 34 achtereenvolgende uren in eenen *soporeusen* toestand, zonder bewustzijn was geweest; nadat ik vooraf vele *diuretica* b. v.: eene *infusio corticis median. sambuci*, *Baccarum juniperi*, *Digitalis purpureae*, soms met *Tartarus Boraxatus*, soms met andere middelen, vruchteloos beproefd had.

(1) Hetwelk blijkbaar was uit *mictus cruentus*, en een *exanthema secundarium*, bestaande in roode onregelmatige en *ecchymateuse* vlakken en stippen, en vergezeld van *remitterende* koortsen, soms met *soporeuse* verschijnselen.

Op zoodanig een *exanthema secundarium* volgde dan eene tweede ontvelling, welke vooral in het aangezicht met dikke korsten afviel, en die wij met het bestrijken van *cacao*-boter moesten verzachten, om de, door de stijfheid der huid te weeg gebragte, pijn te lenigen; daarbij was de vermagering van dien aard, dat men voor eene uittering beducht werd, welke nogtans langzaam door doelmatige middelen werd overwonnen. Belangrijk komt het ons voor, dat bij sommige kinderen, ook zonder het *anasarca*, eene bloederige *urine* aanwezig was, welke zelden op den bodem als een bloederig slijm bezonken, maar over het algemeen zoodanig met de *urine* vermengd was, dat het daaruit blijkbaar scheen, dat het bloed reeds in de nieren uitgevaat was; de *Ratanhia* alléén konde deze *dissolutio sanguinis* niet te boven komen, maar eene oplossing van het *sulphas quininae* in een *acidum minerale*, vooral het *acidum phosphoricum*, deed ons de beste diensten.

Men bemerkte in deze *epidemie* vele snelle en onverwachte sterfgevallen, terwijl, tot verwondering van de naastbestaanden, de Geneesheeren soms weinige uren voor den dood nog de beste hoop op herstel gegeven hadden. Ondanks alle moeite konde ik de reden daarvan niet ontdekken, totdat mij zelfs zoodanig een ongelukkig geval overkwam, waaruit ik, voor een gedeelte ten minste, zoodanige *subiete* sterfgevallen, meende te kunnen afleiden.

De Heer C***, een man van 26 jaren, eerst zes

weken gehuwd, voorheen tamelijk gezond, maar veelal over eene, naar *globus hystericus* gelijkende, drukking en spanning in de keel klagende, overigens van een gevoelig zenuwgestel, werd den 17^{den} December, op een avondbrood bij zijne vrienden zijnde, door keelpijn befallen, welke den volgenden dag voortduurde. Den 18^{den} December, tegen den avond, bij hem ontboden zijnde, vond ik hem in eene hevige koorts, welke met koude was begonnen, zijnde de huid overal scharlakenrood. Ik schreef voor: eene *mixtura ex Aq. Sambuci., Vin. stibiato, Acet. ammoniae liquid. cum. Extr. Cardui. Bened.*, en om te gorgelen een afkooksel van vijgen. Den volgenden Vrijdag was de koorts weder met koude opgekomen, maar niet zoo sterk als de eerste, met blijvenden uitslag en hevige pijn in de keel, die van binnen rood en gezwollen was; waartegen, bij de voorgaande medicijnen, een *garganisma ex aq. rosarum et Borace cum melle rosarum* toegediend werd. Des avonds *exacerbeerde* wederom de koorts, welke met koude en daarop volgende hitte, met vermeerderde keelpijn en blijvend *exanthema*, bijna den geheelen nacht voortduurde, en even als voorheen met zweet op den volgenden Zaterdag eindigde. Thans werd van eene voorgeschrevene oplossing van de *quinina cum acido muriatico in aq. melissae* alle 2 uren twee spijslepels ingenomen, waardoor hij den geheelen Zaterdag veel beter was, en ook de *angina* zoodanig verminderd scheen, dat hij wederom verstaanbaar konde spreken. Dien avond volgde eene geringe *exacerbatio* van koorts, met aanhoudende

keelpijn en verminderde roodheid der huid. Onder voortdurend gebruik der geneesmiddelen, was hij Zondag-ochtend van den 23sten vrij van koorts en bijna zonder pijn in de keel, zoodat hij goed slikken konde; maar hij ontwaarde, volgens zijne uitdrukking, eene vreemde trekking in den mond, die hem in het spreken belemmerde, zeggende overigens zich wel te gevoelen; nogtans was de pols zeer snel, en bijna niet te voelen, hetwelk wij aan groote zwakte, als gevolg der hevige koortsen, toeschreven. De keel scheen van binnen, zoo ver men zien konde, met eene kaasachtige stof overtoegen, zijnde de zwelling verdwenen.

Vermits hij zich veel beter gevoelde, eenigen eetlust had bekomen, en inderdaad merkelijk beter scheen, deelde ik in de vreugde van dit gelukkig paar, en had geen erg in den adder, die onder het gras schuilde. Ik liet de medicijnen, benevens het gorgeldrankje doorgebruiken; maar hoe vond ik mij in dienzelfden nadenmiddag bij mijn tweede bezoek bedrogen! Hij was bij zijn volle bewustzijn, konde niet spreken, maar slechts een heesch onverstaanbaar geluid geven, scheen tevrede, en veel te willen zeggen. De pols was niet meer te ontdekken; de keel was zwartachtig, zonder zwelling, en liet geenen twijfel van *gangraena* over; reeds des avonds ten 9 ure was hij niet meer!

Dit geval trof mij, die overigens zoo gelukkig in het behandelen dezer ziekte geweest was, uitermate, en gaf mij gelegenheid, opmerkzaam te

zijn op soortgelijke voorkomende gevallen; weshalve ik gelukkiger slaagde, in een, kort op dit volgend, soortgelijk geval.

Geroepen zijnde bij den heer F***, vond ik, na eenige weken te voren zijn kind aan *scarlatina* behandeld te hebben, zijne echtgenoot te bed liggen, klagende over hevige keelpijn met koorts, zonder uitslag, welken ik echter verwachtte, omdat zij nog geen roodvonk gehad had. Den volgenden dag was, onder het gebruik van een *diaphoreticum* en een *garganisma* uit *Borax*, in eene *infusio florum rosarum* opgelost, de keelpijn eerder toe- dan afgenomen; een paar dagen duurde deze toestand, onder *remitterende* koorts, voort, zonder dat zich het *exanthema* vertoonde.

Op zekeren avond ontving ik het berigt, dat de keel, met betrekking tot de pijn, op eens was beter geworden; maar dat de patiënt niets doorzwelgen, noch gorgelen, en slechts onverstaanbaar spreken konde, zijnde zij daarbij zeer zwak geworden. Het vorige geval indachtig, spoedde ik mij tot haar, vond haar in den beschreven toestand, met kleinen radden pols, grooten dorst, overigens opgeruimd; de regter-amandel was met eene zwartachtige stof overtoegen, en van de *uvula* konde ik niets ontdekken; ook de, door mij in *consult* geroepen *Chirurgijn*, de Heer OP DEN ENDEN JR. vond, dat reeds *gangraena* aanwezig was. Ik verzocht den *Chirurgijn* eene oplossing van het *Creosoot* in rozewater, 8 droppels op zes oncen water, te wil-

len inspuiten, en daarmede gedurende den nacht aan te houden, waarbij zij van eene *infusio flor. arnicae cum aethere acetico et camphora*, alle uur eenen lepel nemen zoude. Bij ons ochtendbezoek konde zij weder slikken en gorgelen; bij het bezigtigen der keel, was de amandel nog miskleurig, maar niet meer *gangraeneus*, zijnde er van de *uvula* nog niets te ontdekken.

Het *creosoot*-water werd nu, eenigzins versterkt, als *gargarisma* doorgebruikt, en de *infusio flor. arnicae* voortgenomen; met zoodanig gelukkig gevolg, dat de volgende dagen alles veel beter ging. Zij konde toen weder goed slikken en spreken, welk laatste echter, eenen tijd lang, zeer gebrekkig bleef. Ook de *uvula* was, hoewel zeer klein, wederom te voorschijn gekomen, en scheen den *arcus glosso palatin. et pharyngo palatin.* in het *velum pendulum* verborgen geweest te zijn; de amandel was verkleind, maar niet geheel verteerd.

Aandoeningen der hersenen zagen wij meermaalen, doch, in dit jaar, geene met doodelijke gevolgen. Ook waren zij niet in dien graad aanwezig, dat wij *exsudatio* of *inflammatio* konden vermoeden; wij zagen slechts *soporeuse* toevallen, welke doorgaans met koortsen gepaard gingen, die van eenen *intermitterenden* of *remitterenden* aard waren (1).

(1) In het voorjaar van 1835 zagen wij verscheidene kinderen met aandoeningen der hersenen, die ons eene *exsudatio* deden vermoeden. Het eenigste voorwerp, hetwelk wij daaraan verloren, was in de maand

Onze *diëtetische* behandeling was, met betrekking tot de *temperatuur*, matig; wij vermeden niet minder het, *hier algemeen in zwang zijnde*, broeijen en groote warmte, als de togtlucht; beiden hielden wij voor schadelijk, zochten, zoo veel mogelijk, onze zieken in ruime vertrekken te plaatsen, die bij koud weêr weinig, en dan nog met open deuren, gestookt werden; want dat de invloed van eene zuivere lucht weldadig op de huid moet werken, zal niemand ontkennen.

Alle verhittende spijzen werden bij de *convalescens* vermeden, en het voedsel naar den aard van het gestel of der ziekte en van derzelver hevigheid ingerigt: die uit het dierenrijk gaf ik de voorkeur, terwijl blad-groenten, als zwaarder verteerbaar, afgeraden werden. Die *patiënten*, welke, tegen onzen raad aan, zeer warm gehouden werden, of op enge vertrekken, wegens gebrek aan ruime woning, blijven moesten, werden veeltijds door *anasarca* en voormelde *scorbutische* aandoeningen gekweld. Wij kunnen het nadeel van zoodanig een overdreven warmhouden het best uit twee gevallen aantonen. Twee kinderen, in verschillende huishoudingen, die in de *scarlatina* overmatig gebroeid en in één woonvertrek opgesloten werden,

Maart van 1835, het zoontje van den Heer H***: de *scarlatina* was niet hevig; *remitterende* koortsen en *delirium*, met zware pijnen in het hoofd vergezeld, en door eenen *soporeusen* toestand gevolgd: bloedzuigers aan de slapen en achter de ooren, benevens ijskoude omslagen op het hoofd, en andere doelmatige inwendige middelen bleven vruchteloos; het kind was zeer *nervous*, had van tijd tot tijd stuiptrekkingen, en bezweek den 13^{den} dag na het ontstaan der ziekte.

kregen, onder de vervelling, *anasarca* met den boven vermelden *secundairen* uitslag; het meisje van 8 jaren, werd op ons aanraden door een koeler verhouden en doelmatige middelen gered. Het 4 jarige knaapje van den Heer K**, waar, noch de vader, noch wij, tegen de vooroordeelen eener, in de *West-Indië* geborene, moeder, en van eene oude getrouwe dienstmaagd, iets vermogten, werd in een klein vertrekje door de kagchelwarmte onder dekens, met verzuim van het gebruik der middelen, zoodanig uitgebroeid, dat het met *anasarca* en een' mazelachtigen uitslag met bijgekomen *mic-tus cruentus*, aan stuipen en *emaciatie* bezweek.

Voor dat ik deze *epidemie*, die zich tot in het volgende jaar uitstreckte, hier afbreek, wil ik nog met een paar woorden melding maken van een geval, dat van het gewone beloop der *scarlatina* afweek, en eene tegenovergestelde reeks van verschijnselen opleverde.

De knecht van den Heer DE N**, een dertigjarig, gezond en geregeld levend jongman, klaagde eenigen tijd over zwelling der handen en voeten, welke zich, na verloop van eenige dagen, tot de armen en deijen uitstreckte, gepaard met eene loomheid der ledematen, en met lusteloosheid bij het verrigten zijner bezigheden. Bij hem ontboden zijnde, vonden wij zijnen pols langzamer dan gewoonlijk, de *sedes* traag, de pislozing gering en brandig, de tong witachtig beslagen, de zwelling erkenden wij voor *hydrops*; niet alleen in het *parenchyma* der huid, maar ook in dat der spieren.

Hij wist daarvan geene andere redenen op te geven, dan dat hij waarschijnlijk warm zijnde, zich aan eene togtlucht had blootgesteld. Eene toegediende *mixtura extracti Card. Benedicti cum diaphoreticis, vel diureticis, pro re nata cum tart. potassae stib. et tart. Boraxato* toegediend, bleven niet alleen vruchteloos, maar de lijder werd onder het gebruik dezer middelen erger. Er vergezelden zich daarbij koortsen, met een gevoel van ziekte, hetwelk hem noopte het bed te houden. Ondanks het voortdurend gebruik van op de huid, piswerktuigen, en buksingewanden werkende middelen, bleef deze toestand verscheidene dagen aanhouden, met dit verschil, dat de eerst aanhoudende thans eene *remitterende* koorts werd; blijvende de *excretio urinae* zeer gering. Thans gaf ik het *sal essentielle cort. Peruv. cum Elix. acidi Hall. in aq. menth. pip. solutum*, waardoor hij binnen weinige dagen, onder sterke pislozing, van koorts en water bevrijd werd. *Convalescerend* beging hij, met iets te veel te eten, eene kleine fout tegen den voorgeschreven' leefregel. Eensklaps keerden koorts en waterzucht der ledematen terug, waarin nu ook de buik deelde. Een versterkt gebruik der vorige middelen verbeterde ook dit *recidief*, zoodat wij thans waanden, onzen lijder spoedig hersteld te zullen zien; als op nieuw, zonder ons bekend geworden redenen (want de lijder bleef kamer en bed houden), keelpijn met daarop volgend *scarlatina*, te voorschijn trad, waarbij de koortsen *intermitterend* werden. De medicijnen, welke met

mindere naauwkeurigheid, en in geringere *dosis* doorgebruikt waren, werden andermaal versterkt en vermeerderd; zoodat door eene daarmede aanhoudende behandeling, de koorts en de *scarlatina* verbeterden, de ontvelling volbragt, en de lijder langzaam hersteld werd.

Alhoewel wij thans, met de beschrijving der koorts en *scarlatina-epidemie* van het laatst verlopen jaar, onze voorgenomene taak voor volbragt houden, zoo zal ik nog een paar woorden hier bijvoegen over de, alhier, over het jaar 1834 geheerscht hebbende pokken-*epidemie*, en daartoe den overgang maken, met de beschrijving van eene lijderes, die wij in twijfel trekken, of zij tot de pokken, dan wel tot de scharlakenziekte behoort; hoewel zij als zoodanig in de sterflijsten is opgeteekend, zijnde deze de eenigste scharlakendoode, die (1) in de maand *Januarij* geboekt staat, en de derde, die wij in dit jaar, van de 39 daaraan behandelden, verloren.

Jufvrouw W*, 21 jaren oud, was steeds gezond, en droeg alle kenmerken van eene goede *constitutie*; zij was in hare vroege jeugd door een' kundig' *Chirurgijn*, zoo men ons zeide, met een goed gevolg *gevaccineerd*. Voor eenige maanden moet zij aan een' *scabieusen* uitslag, welken zij bij hare zusters kinderen opgedaan had, eenigen tijd gesukeld hebben. In de maand *December* vermoede zij zich zeer met het oppassen van eene oudere

(1) Zie blz. 10. *Januarij*.